

NOAPTEA DE SÂNZIENE. O CRONOLOGIE A SCRIERII ROMANULUI

BIANCA BURȚA-CERNAT*

Sub aspectul procesului de creație – lung, sinuos, implicând permanente reveniri asupra materiei și uneori chiar rescrierea radicală a unor secvențe, dacă nu chiar a unei mari părți a textului –, *Noaptea de Sânziene* reprezintă, în ansamblul prozei lui Mircea Eliade, un caz particular. Autorul care, potrivit propriilor mărturisiri, frecvent reluate în interviuri, jurnal, memorii etc., și-a scris majoritatea romanelor și a nuvelor într-un ritm alert, susținut, sub presiunea timpului și într-o stare de efervescentă creativă, adoptă, în cursul scrierii *Noptii de Sânziene*, o altă strategie de creație, mutând accentul de pe „inspirație” pe elaborarea lentă. Verbul „a corecta” se repetă în mod obsesiv în paginile de jurnal în care Eliade consemnează (de-a lungul a cinci ani, din vara anului 1949 până în vara lui 1954) progresul romanului, stagnările, dificultățile, tatonările, ezitățile, soluțiile găsite sau drumurile abandonate la un moment dat. Ideea *Noptii de Sânziene* survine, ca și în cazul ficțiunilor eliadești anterioare, sub semnul „revelației”: autorul „vede” (alt verb recurent în confesiunile sale) personajele principale, subiectul de roman frescă întins pe o perioadă simbolică de doisprezece ani, dar nu va mai putea proceda ca în cazul celorlalte romane, unde lăsase acțiunea să se contureze de la sine și personajele să acționeze „spontan”; va abandona, încă de la primele zeci de pagini, principiul conform căruia „romanul se face pe măsură ce înaintez în redactarea lui” și prejudecata artificialității a „tot ce e chibzuit, filtrat, revizuit”: „Va trebui să mă dezbăr de acest rest de imaturitate, de această superstiție a «autenticității» cu orice preț” (27 octombrie 1949)¹. Începutul, însă, stă tot sub semnul „viziunii” (și al „autenticității” acestei „viziuni”):

„Sunt incapabil să fac un plan. Opera încolțește întotdeauna în jurul unei viziuni, a unui peisaj sau a unui dialog. Văd foarte bine începutul, uneori sfârșitul, și, tot câte

* C.S. III, Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”; e-mail: bianca.cernat2015@gmail.com.

¹ Mircea Eliade, *Jurnal*, vol. I, ediție îngrijită de Mircea Handoca, ed. a II-a, Editura Humanitas, București, 2004, p. 162.

puțin, în timpul lucrului descopăr evenimentele și urzeala romanului sau a nuvelei. Pentru *Noaptea de Sânziene*, prima imagine a fost personajul principal. Se plimba într-o pădure lângă București, cu vreun ceas înainte de miezul nopții de Sânziene. În pădure, îl întâmpină o mașină întâi, apoi o fată, fără mașină. Toate acestea erau pentru mine o enigmă. Cine era fata? Și de ce personajul care se plimba căuta o mașină lângă fată? Încetul cu încetul, am știut cine e fata, i-am știut toată povestea. Dar totul a început dintr-un fel de viziune. Am văzut toate acestea ca și cum aș fi visat. [...] Nu puteam să fac nimic altceva decât să mă gândesc la aceasta și să încerc să întrezăresc sfârșitul. Pe atunci lucram la cartea mea despre șamanism; a trebuit să mă opresc și am început să scriu zi și noapte. Alte imagini au apărut. Acea fată. Povestea pe care tânărul o purta în el și pe care nu o cunoșteam, dar mă fascina. «Camera lui secretă», într-un hotel. Și noaptea de Sânziene»².

La doi ani de când începuse să scrie la roman (așadar, în 1951), perspectiva autorului este radical schimbată; romanul îi apare „stigmatizat de falsa feerie” din prima versiune. Eliade se simte „exasperat de prețul pe care trebuie să-l plătesc pentru acele nefericite euforii de acum doi ani, când scriam «inspirat»”:

„Mă oprisem la o versiune care, acum o săptămână, mi se părea bună. Recitind-o în textul dactilografiat de Christinel, mă deprimă. Câteva pagini excelente; restul, foarte oarecare, umplutură. Este tocmai ce mă indigna în versiunea 1949: e scris ca să fie scris; nimic altceva. Niciun efort creator. Mă exasperează facilitatea mea de atunci, de care încă nu m-am lecutit. Nu fac nimic ca să descopăr, să inventez. Accept prima soluție pe care o întrevăd, oricare ar fi” (18 iulie 1951)³.

Un preambul al scrierii romanului. Episodul „balzacian”

Roman al crizei (istorice, metafizice, individuale și colective în egală măsură), *Noaptea de Sânziene* se scrie pe fundalul multiplelor crize ale lumii de după al doilea război mondial și „camuflează” (sau sublimează) criza existențială traversată, în epocă, de Eliade – intelectual din Est exilat într-un Occident aflat de asemenea în criză, apatrid, înfruntând dificultățile adaptării la mediul academic francez, provizoratul vieții cotidiene a celui neintegrat încă și nostalgia unei Româнии de care îl desparte Cortina de Fier. La toate acestea se adaugă distanțarea de literatură: între 1940, când apare *Secretul doctorului Honigberger*, și 1955, când apare *Forêt interdite*,

² Idem, *Încercarea labirintului*, convorbiri cu Claude-Henri Roquet, traducere din franceză de Doina Cornea, ediția a II-a, Editura Humanitas, București, 2007, p. 168 și urm.

³ Mircea Eliade, *Jurnal*, I, ed. cit., p. 196.

Eliade nu mai publică, în materie de literatură, niciun volum inedit – cu excepția piesei de teatru *Ifigenia*, apărută în 1951 la o editură obscură a exilului românesc (Editura Cartea Pribegiei) și, *Nota Bene*, din primăvara anului 1940 până în vara lui 1949, când începe să lucreze la *Noaptea de Sânziene*, scrie, în afara romanului neterminat *Apocalips*, puține texte ficționale. Abandonarea temporară a literaturii este motivată, pe de o parte, de urgența elaborării studiilor de filosofie și de istorie a religiilor, iar pe de alta, de faptul că Eliade, spre deosebire de congeneri precum Ionesco sau Cioran, nu poate să-și scrie literatura decât în limba română. Abia stabilit la Paris, notează în *Jurnal* (pe 18 septembrie 1945), neliniștit nu doar de gândul distanței lingvistice, ci și de distanța culturală care îl separă de un potențial public francez (și occidental în general):

„Ce sentiment ciudat, să mă închipui scriind în altă limbă! Va trebui să încep a scrie în franceză înainte de a o cunoaște bine. Dar ce mă preocupă mai mult: nu cunosc deloc publicul căruia mă adresez. Să spunem că voi avea câțiva cititori: *cine* sunt? Câte curaje îmi îngăduiam în românește, numai pentru că îmi cunoșteam cititorii!”⁴.

Și tot despre „sentimentul depărtării mele reale, concrete, de literatură”, într-o însemnare din 16 decembrie 1945:

„Sunt trei ani de când n-am mai scris aproape nimic. Mă voi trezi într-o zi bătrân, și cu un raft de cărți savante alături: opera mea. Oare acesta mi-a fost destinul?... Dar ce-aș putea scrie altceva într-o limbă pe care n-o cunosc bine, care mi se refuză îndată ce încerc să-mi «imaginez», să «visez», să mă «joc»? ”⁵.

Aproximativ o jumătate de an mai târziu, își impune să se „ferească” de „ispita literaturii”: „Ar fi absurd să mă las antrenat în scrierea unui roman în românește, deci pentru cititorii de «mâine»” (20 iulie 1946)⁶. Tocmai încheiase studiul *Le Problème du Chamanisme* și nota că se simte „ca un școlar în vacanță”. Literatura continuă să rămână însă o „ispită” greu de înfruntat pentru filosoful și istoricul religiilor: „Mă gândesc că trăiesc la Paris de aproape doi ani, și a trebuit să lucrez într-un domeniu atât de puțin «local»; în loc să fi avut libertatea de a mă întoarce la literatură, de a putea reciti pe Balzac, pe Proust...” (22 august 1947)⁷.

⁴ Ibidem, p. 57.

⁵ Ibidem, p. 67.

⁶ Ibidem, p. 76.

⁷ Ibidem, p. 121.

Întoarcerea la literatură va fi stimulată de relectura lui Balzac, unul dintre romancierii favoriți ai tânărului Mircea Eliade și, mai apoi, schimbând tot ceea ce este de schimbat, unul dintre modelele sale epice – model pe care și-l asumă, mai ales în climatul literar francez de după cel de-al doilea război mondial, într-o manieră polemică. Există, în biografia intelectuală a lui Eliade din a doua jumătate a anilor 1940, un lung și intens episod balzacian – devoalat cu multe detalii în jurnalul autorului –, care merită analizat în încercarea de a schița o proto-istorie a scrierii *Noptii de Sânziene*, roman asumat „balzacian”. Acest episod se întinde pe durata mai multor luni, în care Eliade trăiește o adevărată euforie balzaciană, recitind sistematic cea mai mare parte a operei lui Balzac și străbătând Parisul pe urmele acestuia și ale personajelor lui, cu intenția (manifestă de la un punct înainte) de a scrie un eseu biografic despre autorul *Comediei umane*:

„Visam, către dimineață, că devenisem din nou balzacian și mă aflat în librăria din rue Bonaparte, în fața căreia de multe ori mă opream admirând volumele de, și despre Balzac, expuse în vitrine. [...] M-am deșteptat cu o poftă nebună de a reciti *La Cousine Bette*, și cu amintiri despre Mihail Sebastian, căruia atâția ani încercasem să-i insuflu pasiunea balzaciană, ca să aud că devenise balzacian în ultimii lui ani de viață” (28 august 1947);

„Cred că în ultimele două zile am citit mai mult de 32 ore Balzac” (5 septembrie 1947);

„În ultimele zile am citit exclusiv Balzac (revelația a constituit-o primul tom din corespondență). Am umplut câteva caiete cu note și extrase” (21 septembrie 1947);

„Am lucrat câte cincisprezece-șaisprezece ore pe zi, și am epuizat, acasă și la bibliotecă, esențialul documentării asupra colegiului din Vendôme și a adolescenței lui Balzac. Ieri am schițat în cinci pagini această tristă și patetică adolescență. Azi, cu toată frumusețea care mă îmbie la ferestre, am de gând să lucrez aceste pagini și să dau în text aproape definitiv. Pentru că nu mai știu cât timp voi mai fi liber să mă las mânat de pasiunea mea balzaciană. Și ar fi păcat să se piardă atâtea entuziasme și atâtea muncă” (28 septembrie 1947);

„Toată noaptea am fost obsedat de «revelațiile» făcute de Octave Mirabeau asupra agoniei și morții lui Balzac. [...] În orice caz, chiar inventate, «revelațiile» acestea alcătuiesc cea mai balzaciană moarte pe care ar fi putut-o avea autorul *Comediei umane*” (13 octombrie 1947);

„Euforie balzaciană [...]. Continui să redactez (mai mult pentru propria mea bucurie) eseu biografic despre Balzac. Am ajuns la anii 1819-20 [...]. Fericit că-i pot cunoaște atât de bine «cartierul»...” (21 octombrie 1947);

„Deși mai am de scris ultimul capitol, despre simbol [din *Prolegomene*, n.m.], pierd toată ziua și noaptea de astăzi citind Balzac, trecând de la *Contes drolatiques* la *L'Enfant maudit*. Face și asta parte din paradoxul existenței mele, și trebuie să mă supun...” (10 ianuarie 1948)⁸.

⁸ Ibidem, p. 122, 125, 128, 129, 130, 131, 138.

Relectura lui Balzac – sistematică și, în egală măsură, pasionată – pregătește terenul pentru scrierea *Noapții de Sânziene*, roman-frescă, a cărei acțiune se întinde pe parcursul a doisprezece ani foarte problematici din istoria României (1936-1948), roman cu un solid eșafodaj simbolic în același timp. Pentru prozatorul Eliade, Balzac este un model epic încă fecund, valorizabil, și aceasta într-o epocă de radicală reconfigurare a discursului prozastic, sub asaltul unor experimente moderniste omologate, de la Joyce sau Faulkner până la Noul Roman Francez. „Balzacianismul” lui Eliade nu înseamnă însă o opțiune pentru o formulă prozastică revolută, ci o opțiune polemică – în raport cu excesele experimentului modernist și în favoarea a ceea ce el numește „romanul-roman”, apt să reabiliteze demnitatea narațiunii și să instituie noi „mitologii”, camuflete în realitatea contemporană⁹. Într-o convorbire cu Monica Lovinescu (din 14 martie 1971) Eliade își va justifica această opțiune, formulând o adevărată profesiune de credință:

„Cred că necesitatea acestui roman-roman, adică necesitatea narațiunii, adică rezistența mea împotriva unui roman genial ca *Finnegans Wake* al lui Joyce sau a

⁹ Eliade notează, apropo de tehnica lui Faulkner din *Zgomotul și furia*: „Tehnica datează: 1930, influențele James Joyce, John Dos Passos. La ce bun acel lung, absurd, neinteresant monolog interior al unui neurastenic în pragul sinuciderii? Pretențioasă facilitate a monologului interior, care-ți dă o falsă impresie de autenticitate. Cunoșc prea bine atracțiile, cursele, fraudele monologului și ale filmului mental; le-am utilizat în *Lumina ce se stinge* (tot prin anii 1930...). Dar unde poate să ducă un asemenea procedeu? [...] De scris un lung articol, pe care l-aș putea intitula *De la nécessité du roman-roman*. De arătat dimensiunea autonomă, glorioasă și ireductibilă a narațiunii, formulă readaptată conștiinței moderne a mitului și mitologiei. De arătat că omul modern, ca și omul societăților arhaice, nu poate exista fără mituri, recte fără «povestiri» exemplare. Demnitatea metafizică a narațiunii, ignorată, bineînțeles, de generațiile realiste și psihologizante, care au ridicat la prim rang analiza psihologică, apoi analiza spectrală, ca să ajungă la rețetele facile de filmare a automatismelor psiho-mentale. Marea lecție a câtorva scriitori anglo-saxoni (Thornton Wilder, Faulkner în nuvele, dar și Graham Greene) reabilitând narațiunea directă, arătând câtă metafizică și teologie poate dezvălui narațiunea ca atare – nu comentariile sau analizele autorului” (5 ianuarie 1952, *Jurnal*, I, ed. cit., p. 215 și urm.).

În aceeași ordine de idei, Eliade comentează în *Jurnal* pe 2 septembrie 1957 „Pentru cei care refuză orice «formă» care le-ar putea aminti de universul spiritual, în care nu mai cred, un limbaj poetic coerent nu mai prezintă interes. Ar însemna o reinstalare într-o lume articulată și semnificativă – adică, tocmai ce tăgăduiesc ei că ar fi, astăzi, cu puțință. Un «roman-roman» – cum e *Noaptea de Sânziene* – li se pare un anacronism. Ceea ce le convine – deși poate nu le place întotdeauna – sunt romane ca *Finnegans Wake*, *The Sound and the Fury* sau *Moloy*. Asemenea texte dificile, esoterice, au și meritul că fletează perspicacitatea celor care le comentează și le dezleagă misterele” (Mircea Eliade, *Jurnal*, I, ed. cit., p. 292).

anumitor romane «*la nouvelle vague*», vine din faptul că narațiunea, adică povestirea a ceea ce s-a întâmplat sau ce se întâmplă nu este, cum s-ar crede, un lucru pentru a te amuza. A asculta ce se întâmplă, cum lucrurile au luat ființă, a asculta desfășurarea istorică este una din necesitățile fundamentale ale spiritului uman. În fond, dacă se vorbește așa de mult despre creativitatea omului în istorie, și despre faptul că omul este om numai când acceptă și asumă istoria este și pentru că spiritul lui creator în istorie are nevoie de a i se povesti. Narațiunea, adică ce s-a întâmplat în viață (ar spune în istorie, ceilalți) aici sau în altă lume, sau într-o lume de imaginație, această narațiune constituie o dimensiune specifică a omului de a fi în lume. [...]

Nu cred că un roman-roman însemnează romanul pe care-l făceau Balzac sau Paul Bourget sau Zola sau naturaliștii. Nu-i asta neapărat. Când spun că narațiunea are o demnitate metafizică, poți să povestești, ai o libertate infinită de a găsi mijloace de a povesti ceva. Cred că nu se poate fără povestire, în roman¹⁰.

Momentul declanșator

Evenimentul „revelatoriu” care aproape că îl presează pe Eliade să înceapă să scrie *Noaptea de Sânziene* este consemnat în jurnal și frecvent citat de comentarii romanului:

26 iunie 1949 – „Duminică. *Glorious Day*. După-amiaza, la Abbaye de Royaumont, invitat de Mme de F. să ascult ultimul concert din ciclul *Semaines musicales internationales*. Drum cu autocarul, printre lanuri bătute cu maci; și deodată mă trezesc, ca dintr-un vis, emoționat, căci mă întâmpină peisajele copilăriei mele, regăsesc cerul și câmpul românesc. Înțeleg încă o dată cât de mult mă apără munca și erudiția de dorul pământului și al văzduhului din care am fost desprins.

Liniștită, grea zi în parcul acestei Abbaye amuțite în ruinele ei. Concertul are loc în fostul refectoriu. Dar nimic din tot ce am ascultat n-a putut aboli emoția de la început, brusca incursiune în Pădure și în Vară. Cartea despre șamanism mi se pare, de aici, derizorie și – ceea ce și e, în fond – o amară, deznădăjduită luptă împotriva timpului. La întoarcere, în autocar, «văd» un roman, care mă încântă într-atâta, încât mă întreb dacă n-ar trebui să încep imediat să-l scriu. La început, îmi propusesem să profit de această eliberare de știință ca să văd ce s-ar putea face cu manuscrisele mele de mult întrerupte, în special cu *Apocalips*. Dar încercarea m-a dezamăgit, și a trebuit să inventez *ad hoc* un roman, cu filmarea căruia am petrecut până la intrarea în Paris”;

27 iunie 1949 – „Toată ziua de azi, oarecum în *état de grace*. «Văd» admirabil începutul și sfârșitul romanului. Știu doar destul de vag ce se va întâmpla între acest început și sfârșit (1936-37 – 1948-49). Doisprezece ani de viață românească; aș vrea

¹⁰ Monica Lovinescu, *Întrevederi cu Mircea Eliade, Eugen Ionescu, Ștefan Lupașcu și Grigore Cugler*, Cartea Românească, 1992, p. 56 și urm.

să utilizez mult din ce-am văzut și am auzit de la alții, dar mai ales să mă las purtat de imaginație și să regăsesc, ca într-un vis, acel vis paradisiac al Bucureștiului tinereții mele.

Încep chiar capitolul întâi. Scriu trei pagini. Desperat că merge prea repede, că-mi aleargă creionul pe hârtie. Neavând de gând să scriu mai mult de șase sute de pagini, trebuie să găsesc o cadență lentă, o proză condensată. [...] Ajung acasă după miezul nopții. Din fericire, vecinul de la no. 18 s-a culcat. [...] Încerc să încheg capitolele următoare, însemn câteva amănunte. Aproape de unu, mă apuc de *Șamanism*. Dacă aș putea lucra la ambele cărți deodată! Să consacru, bunăoară, după-amiezile *Șamanismului* – iar după miezul nopții, să scriu la roman¹¹.

Că Eliade era pregătit să fructifice literar „revelația” de la Abbaye de Royaumont o arată și o însemnare anterioară, din 21 iunie 1949, despre implicațiile simbolice ale solstițiului de vară și ale nopții de Sânziene, care „își păstrează, pentru mine, toate farmecele și toate prestigiile”:

„Se întâmplă ceva – și ziua aceasta mi se pare nu numai cea mai lungă, ci pur și simplu, *alta* decât cea de ieri sau cea de mâine.

Cândva, în Portugalia, imaginasem un fel de poveste cu miracolul regenerării și tinereții veșnice dobândite într-o noapte de Sânziene. Imaginasem, e puțin spus. Multe zile de-a rândul am trăit parcă sub vraja acestui mister. Trăiam așteptând: să mi se întâmple ceva, să mi se dezvăluie ceva¹².

Aceste tatonări de început sunt rezumate, în termeni similari, și în *Memoriile* autorului:

„Scriam cu pasiune, aproape fascinat de semnificațiile, atât de interesante, pe care le descopeream în ceea ce numisem «*les techniques archaïques de l'extase*».

¹¹ Mircea Eliade, *Jurnal*, I, ed. cit., p. 154-156. Episodul este evocat și într-un dialog cu Monica Lovinescu din martie 1971 (citată anterior):

„M.L.: *Îți aduci aminte cum ai început să visezi visul nopții de Sânziene, 26 iunie în același an 1949, duminică. Te duceai la Abbaye de Royaumont. [...] Și aici cred că iarăși e un lucru foarte important: cărțile dumitale cele mai profund românești au fost scrise departe de România. Această distanță ți-a restituit un fel de culoare care, probabil că acolo fiind, era mai puțin sensibilă.*

M.E.: Da, un spațiu românesc esențial. O mitologie, dacă vrei, în sensul pozitiv al cuvântului. E arhetipul... [...]

Îmi închipui că în acea după-amiază și noapte de Sânziene, la Royaumont, am avut un fel de deșteptare. Lucram atunci la o carte foarte grea, *Le Chamanisme*. Am ieșit din acel univers în care probabil că mă refugiam ca să mă apăr, să-mi apăr echilibrul sufletesc, și-am început să scriu” (Monica Lovinescu, *Întrevederi cu Mircea Eliade...*, ed. cit., p. 50 și urm.).

¹² Mircea Eliade, *Jurnal*, I, ed. cit., p. 154.

O după-amiază la Abbaye de Royaumont – unde fusesem invitat ca să ascult ultimul concert din seria *Semaines musicales internationales* – m-a trezit din această euforie. Am notat în jurnal emoția cu care, în acea zi de 26 iunie, am privit, de la fereastra autocarului, câmpiile bătute cu maci; mi-au adus aminte de peisajele copilăriei mele, de câmpul și cerul românesc. [...] La întoarcere, noaptea, în același autocar, am început să filmez mental un nou roman. Dar nu-i «vedeam», cu oarecare precizie, decât începutul și sfârșitul. Am început să scriu chiar de a doua zi. Îi găsisem titlul: *Noaptea de Sânziene* – și știam deja că acțiunea se va desfășura doisprezece ani. Am încercat să continui *Le Chamanisme*, consacându-i după-amiezile și serile și lucrând nopțile la roman. Dar a trebuit să renunț repede la acest proiect optimist. [...]

Evident, acțiunea, scenariile și personajele *Noptii de Sânziene* au suferit, în acești ani, nenumărate transformări. Dar tema centrală a rămas aceeași, așa cum o «văzusem» în autocarul cu care mă întorsesem de la Royaumont: certitudinea personajului principal, Ștefan Viziru, că ritmurile cosmice și evenimentele istorice camuflează experiențe profunde, de ordin spiritual; și, mai ales, speranța lui că dragostea poate constitui o ruptură de nivel, revelând o nouă dimensiune existențială; cu alte cuvinte, experiența libertății absolute. Trebuie să adaug, însă, că, foarte curând, Ștefan Viziru se va trezi obsedat de o speranță paradoxală, și anume: posibilitatea de a se recunoaște îndrăgostit, în același timp, de două femei. În concepția lui Ștefan, o asemenea experiență, aparent irealizabilă, ar fi echivalat, pe un alt plan, cu experiențele sfinților¹³.

O însemnare de jurnal din 29 martie 1952 adaugă câteva amănunte importante despre modul în care s-a conturat, în timp, în subconștientul autorului, „ideea” romanului:

„În 1934 am fost pentru întâia dată în Germania. Am fost numai la Berlin; de fapt, la Stadtbibliothek; puneam la punct *Yoga*. În tren, întorcându-mă spre țară, într-o zi clară, aurie de septembrie, am «văzut» un roman: doi oameni se iubiseră în prima lor tinerețe (prin 1910-1912), se căsătoriseră fiecare de partea lor, mai mult sau mai puțin resemnați, avuseseră copii etc., apoi, pe la 40-45 de ani redeveniseră liberi și, reîntâlnindu-se, au regăsit dragostea și beatitudinea pierdută în tinerețe. Între timp, avusese loc războiul de reîntregire și tot ce-a urmat.

Gândindu-mă bine, *Noaptea de Sânziene*, așa cum am «văzut-o» eu în iunie 1949, este același roman din 1934; doar că povestea începe cu douăzeci și cinci de ani mai târziu; problema fundamentală rămâne: reîntâlnirea după o lungă perioadă de timp. A intervenit, evident, iubirea lui Ștefan pentru două femei (temă din *Întoarcerea din Rai*). Apoi, romanul s-a schimbat pe măsură ce a fost scris¹⁴.

¹³ Idem, *Memorii. 1907-1960*, ediția a II-a revăzută și îngrijită de Mircea Handoca, Editura Humanitas, București, 1997, p. 423 și urm.

¹⁴ Idem, *Jurnal*, I, ed. cit., p. 223.

Un prim obstacol: integrarea unor fragmente/ idei/ personaje din romanul *Apocalips*

Sunt doi piloni pe care Eliade își construiește la început romanul: 1) ideea generală a romanului-frescă desfășurat de-a lungul a doisprezece ani simbolici (cu toate ramificațiile narrative implicate) și 2) un proiect mai vechi, care ar fi trebuit să se integreze ciclului ce include *Întoarcere din Rai* și *Huliganii*: este vorba despre *Apocalips*, roman care urmărește tribulațiile unui antierou, Vădastra. (Început la 12 decembrie 1942, la Lisabona, *Apocalips* fusese definitiv abandonat în primăvara lui 1944.) Cele două filoane epice par greu de armonizat – aceasta este, într-o primă fază, principala dificultate cu care se confruntă autorul:

„În drum spre Musée Guimet, am descoperit cum aş putea integra în *Noaptea de Sânziene* (căci așa se cheamă noul meu roman) o bună parte din *Apocalips*, adică toate episoadele semnificative. Renunț la toată partea întâi, Vădastra în liceu și Universitate. Întâlnirea cu Ștefan, posibilă doar prin vecinătatea camerelor de hotel (voi folosi o parte din experiența mea cu nr. 18). Scap, astfel, de un «*work in progress*» care mă obseda de mulți ani. Și salvez totuși măcar o sută-o sută douăzeci de pagini din cele peste trei sute scrise” (28 iunie 1949)¹⁵.

Episodul este evocat succint și în *Memorii*:

„Recitind cele 300 de pagini din *Apocalips* [...] mi s-a părut că pot «salva» un personaj, Vădastra, și o bună parte din episoadele în care el juca rolul principal. Nu știu dacă a fost o greșeală, dar integrarea lui Vădastra în ansamblul *Noptii de Sânziene* mi-a dat mult de lucru. Cum redactarea s-a prelungit aproape cinci ani (e drept, nu-i puteam consacra decât câteva luni pe an), voi reveni de mai multe ori asupra acestui roman-fluviu”¹⁶.

În iulie 1949, Eliade întrerupe lucrul la studiul despre șamanism, pentru a se dedica aproape exclusiv romanului. Pe 3 iulie se declară „mulțumit de ce-am lucrat”:

„Peste treizeci de pagini mari. M-am oprit la tehnica din acel capitol al *Huliganilor* care îi plăcea atât de mult lui Mihail Sebastian: scene extrem de concentrate, aproape fragmente. Numai așa aş putea parcurge doisprezece ani în șapte-opt sute de pagini. Primejdie să mă las antrenat de frânturi dialogate cu «sens filosofic». *Trebuie să fac*

¹⁵ Ibidem, p. 156.

¹⁶ Mircea Eliade, *Memorii*, ed. cit., p. 423.

efortul de a părea mediocru, trecând pe lângă «subiectele grase», fără să le adâncesc. Altminteri, mi-ar trebui două mii de pagini».

Scrie în condiții austere, într-o cameră modestă din Hôtel de Suède (de pe rue Vaneau), bruiat de „vecinul de la no. 18” și de provizoratul existenței sale cotidiene. Vara anului 1949 – petrecută în Italia, la Capri, în compania viitoarei soții, Christinel Cottescu – este consacrată romanului:

„La Capri, aproape că n-am avut vacanță. Câteva zile după sosirea mea, m-am reapucat de roman. În cele vreo patruzeci de zile de lucru, am ajuns la pagina 302: bombardamentul de la Londra. Aveam, cred, vreo patruzeci-cincizeci de pagini deja scrise la Paris; și am salvat în total în jur de optzeci de pagini din *Apocalips*” (12 septembrie 1949)¹⁷;

„Așa cum mă așteptam, Christinel a fost fericită aflând de roman. [...] În ceea ce mă privește, simțeam că voi puteam scrie mai bine îndată ce vom fi din nou împreună. Prima sută de pagini scrise în odaia mea de hotel nu mi se păreau întotdeauna reușite – așa că am întrerupt romanul. [...]

La 14 iulie am plecat [...], iar după două zile am ajuns la Capri. De la Genova, unde m-au întâmpinat oleandrii tinereții mele, am trăit într-o euforie continuă. [...] Scriam cu furie și pe unde apucam: la umbra unui pin ombelifer, sau rezemat de o stâncă, sau, odată instalați la Villa Ruggiero, într-un colț al terasei”¹⁸.

Una dintre obsesiile autorului este să „salveze” cât mai mult din romanul care îl are ca protagonist pe Vădastra, efort care îl obligă să corecteze, când nu să rescrie de mai multe ori pagini și chiar capitole întregi. Corectând „frază cu frază” ceea ce scrisese în vacanța petrecută la Capri, Eliade e preocupat de faptul că „acțiunea în prima sută de pagini e prea fragmentată, aproape pulverizată în mici și mărunte episoade” și, încă și mai mult, de „o discrepanță strigătoare între episodul Vădastra (scris în 1942) și restul romanului”: „Primul, elaborat, «realist» – restul sumar, aluziv. Va trebui să reiau operația de la Capri, să reduc din «grosimea» lui Vădastra, să-l nivelez” (15 septembrie 1949)¹⁹. Din cauza acestei discrepanțe, va trebui să rescrie „mai mult de jumătate din manuscris”, „adică, tot ce nu e în legătură cu Vădastra”, reușind abia astfel, „după vreo două, trei încercări” – notează pe 24 iunie 1951, după doi ani de tatonări, modificări, rescrieri –, „să scriu începutul romanului”²⁰.

¹⁷ Idem, *Jurnal*, I, ed. cit., p. 158.

¹⁸ Idem, *Memorii*, ed. cit., p. 424.

¹⁹ Idem, *Jurnal*, I, ed. cit., p. 129.

²⁰ Ibidem, p. 196.

Când, spre sfârșitul lui 1949, traducătorul său german, Günther Spaltmann, îi trimite „impresiile despre primele 360 de pagini dactilografiate”, părând „mulțumit – dar nu entuziasmat”, Eliade scrie în jurnal că Spaltmann „remarcă, pe bună dreptate, că Vădastra e cel mai reușit dintre toate personagiile”: „Îi răspund pe loc de ce: l-am luat de-a gata din *Apocalips*, și i-am acordat, lui singur, aproape o treime din cele 360 de pagini. Toate celelalte personaje par sumare alături de el” (2 decembrie 1949)²¹.

Metoda de lucru a „corecturilor” sistematice

Lucrul la roman se desfășoară, încă de la început, în doi timpi: mai întâi, Eliade scrie, mai mult sau mai puțin fluent, un capitol sau mai multe (în perioada vacanțelor mai ales, atunci când nu se mai află sub presiunea studiilor academice pe care le are de elaborat), pentru ca mai apoi să revină asupra materialului, corectându-l, completându-l, modificându-l; un interval de spontaneitate, de „inspirație” este urmat de o perioadă dedicată elaborării – și tot astfel până la sfârșit. În septembrie 1949, de curând întors din vacanța din Capri, pe care o folosisese din plin pentru scris, notează:

„Încerc să corectez romanul. Merge, dar destul de greu. Mi se pare mult mai puțin bun decât mă așteptam. Dar mi-e teamă că impresia asta ar putea însemna și altceva, ar putea fi semnalul că mă detașez de literatură” (13 septembrie 1949);

„La Royaumont. [...] Mă închid devreme în odaia mea și corectez romanul. Uneori, descurajat de anumite pasagii, ratate. Vor trebui refăcute în întregime” (14 septembrie 1949);

„De ieri, am reluat corectarea romanului. Mă detașasem de el pentru că mă poticnise în două, trei episoade mediocru și artificial scrise. Va trebui să renunț la ele” (27 septembrie 1949);

„Am terminat corectarea și completarea romanului” (3 octombrie 1949)²².

„Hărțuit de articolele și studiile care trebuie scrise până la sfârșitul săptămânii” (5 octombrie 1949), autorul încetinește ritmul, continuând însă să scrie și să „corecteze” „aproape în fiecare zi, cu eforturi, cu îndărătnicie” (27 octombrie 1949):

„Azi am început corectarea copieii dactilografiate. Destul de mulțumit. Va trebui să scriu încă o dată primele zeci de pagini.

M-am gândit mereu în ultimele zile la «arta romanului». Atâta vreme cât voi continua să scriu așa cum scriu, nu am nicio șansă. Eu, când «văd» un roman în liniile

²¹ Ibidem, p. 163.

²² Ibidem, p. 158, 159, 160.

lui mari (mai precis, când văd începutul și personajul principal), mă și apuc să-l scriu. Și romanul se face pe măsură ce înaintez în redactarea lui. De aici, mai ales în vechile mele romane, șovăiri, inconsistente – și multă umplutură. Improvizez în fiecare seară ceea ce va trebui să scriu în timpul nopții. Uneori încep capitolul fără să știu ce se va întâmpla, ce personaje vor interveni etc.

Dacă aș avea răbdarea să scriu un roman de două ori, sau să-mi pierd multe ore filmându-l mental și alegând episoadele cele mai semnificative, cele mai intense, aș deveni poate și eu un «adevărat romancier». Dar, ca și la cursurile și conferințele mele, eu nu sunt «inspirat» decât când văd un lucru *pentru întâia oară*²³.

Spontaneitatea continuă să joace un rol important, dar paginile scrise „spontan”, „inspirat” sunt supuse filtrului lecturii critice ulterioare: „Ieri și azi am scris acele câteva pagini care încheie episodul Ștefan la Lisabona. M-am minunat observând, *après coup*, că imaginile care au dominat aventura Ștefan – Stella Zissu, repetă într-un anumit sens episodul Ulise – Calypso” (13 noiembrie 1949)²⁴. Revizuirile și recalibrările operate din mers țin de tehnica de lucru a autorului *Noptii de Sânziene*:

„Am lucrat puțin și prost la roman. Dar am izbutit să văd clar anumite scene. Și, ceea ce mi se pare important, am văzut unde stă primejdia și cum trebuie să mă apăr. În niciun caz nu mai trebuie să scriu la întâmplare, episoade și fragmente, așa cum mă duce «inspirația». Dacă aș fi un scriitor care se respectă, ar trebui să refac tot ce-am scris până acum” (31 octombrie 1949)²⁵.

Pe parcurs, Eliade își dă seama de necesitatea de a „condensa” narațiunea ce amenința să devină mult prea amplă:

„În ultima săptămână am scris destul de bine, câte trei-patru pagini în fiecare zi. Am atins, cred, 450 pagini de manuscris. Am întrecut astfel cel mai gros dintre romanele mele, *Huliganii!* Va trebui să fiu mai atent, să condensez cât voi putea de mult” (23 noiembrie 1949)²⁶.

Această perioadă dificilă este evocată și în *Memorii*:

„Reîntors la Paris, am recitit cele 370 de pagini ale romanului; în afară de fragmentele, destul de numeroase, desprinse din *Apocalips*, textul m-a decepționat. M-am apucat pe loc, cu furie, să revizuiesc manuscrisul, reducând drastic episoadele în

²³ Ibidem, p. 161 și urm.

²⁴ Ibidem, p. 163.

²⁵ Ibidem, p. 162.

²⁶ Ibidem, p. 163.

legătură cu personajele vechiului roman și refăcând, uneori în întregime, câteva capitole.

Dar, uneori, veștile și întâlnirile mă depărtau de orizontul *Noptii de Sânziene*. [...]

Către sfârșitul lui octombrie se făcuse atât de frig încât nu puteam scrie decât încălzindu-mi mâinile pe o sticlă cu apă fierbinte. Cu mare efort puneam la punct textul corectat al romanului. Eram nerăbdător să-l citească Christinel, care se reîntorsese de curând din Italia. Când a terminat cele 370 de pagini dactilografiate, m-a cuprins în brațe, emoționată. Această reacție a primului cititor [...] mi-a dat curaj. În sfârșit, îmi spuneam, am reușit să «salvez romanul!» (Nu bănuiam, atunci, dificultățile care aveau să mă întâmpine mai târziu.) Am continuat să scriu, măcar 2-3 ceasuri pe zi, deși mă ispiteau alte proiecte. [...] În noiembrie am reluat redactarea unui capitol din *Le Chamanisme*, întrerupt cu patru luni în urmă. Am ghicit că abandonarea romanului o dezamăgise pe Christinel²⁷.

Lipsa continuității, frecvențele și uneori lungile întreruperi sporesc dificultatea elaborării. La sfârșitul lui noiembrie 1949, Eliade este „de câteva zile, paralizat de o nouă criză de vagotonie”: „Somnolență, abulie. Am întrerupt romanul tocmai când eram mai «inspirat»” (29 noiembrie 1949); „Prins, solicitat, surmenat – nu apuc să scriu decât două-trei pagini pe zi, între două și patru dimineața” (2 decembrie 1949)²⁸. Timp de un an și jumătate, din decembrie 1949 până în iunie 1951, romanul va fi abandonat în favoarea studiului despre șamanism, Eliade mărturisindu-se (într-o însemnare de jurnal din 3 noiembrie 1949) „incapabil” de a concilia cele „două universuri spirituale: al literaturii și al științei”. Nostalgia literaturii revine însă periodic:

„...găsesc traducerea franceză din *Război și Pace*. O răsfoiesc cu melancolie – și luptând totodată cu ispita de a o reciti. Exact acum zece ani, la Oxford, o recitisem. Curând după aceea mă apucasem de *Viața nouă*. [...] În ultimii zece ani am revenit de trei ori la roman – și am abandonat după câteva luni de scris. *Viața nouă*, în 1940-1941; *Apocalips*, în 1942-44. Acum, *Noaptea de Sânziene*. Nu mai am respirația lungă? «Văna» mea «epică» a secat? Parcă nu-mi vine să cred. Dar am nefericitele mele cărți științifice de terminat. [...] Încă nu-mi dau seama când voi redeveni liber pentru roman...

[...] În loc să mă concentrez exclusiv asupra cărților mele majore, și în primul rând asupra romanului, mă cheltuiesc în conferințe, studii și articole” (28 octombrie 1950);

²⁷ Mircea Eliade, *Memorii*, ed. cit., p. 426 și urm.

²⁸ Idem, *Jurnal*, I, ed. cit., p. 163.

„Mă reîntorc adesea cu gândul la romanul meu. Foarte multe pasagii mi se par stridente. Mă tot întreb: cum s-ar putea oare scrie firesc, simplu, «credibil» despre lucruri atât de «mari» ca trecerea timpului, dragostea, miracolul întâmplărilor? Și fără a recurge la cele 2000 de pagini la care avea dreptul Tolstoi?...” (Taormina, 2 aprilie 1951);

„Îmi place această mare și rece cameră din hotelul Villa Lincoln. Totul îmi amintește de odăile d-nei Perris, din Rippon Street. Case clădite pentru a apăra de căldură. Deodată, înapoi în timp; Calcutta 1929. Și apoi, pe neașteptate, resimt în cerul gurii, fierbinte și foarte amar, gustul de cenușă al *Noptii de Sânziene*” (Palermo, 6 aprilie 1951)²⁹.

Rescrierea primei părți a romanului

Când, în vara lui 1951, se întoarce – după oarecari ezitări – la roman, Eliade ia decizia de a revizui radical cele câteva sute de pagini care compuneau prima parte a *Noptii de Sânziene*; îl nemulțumește mai ales începutul, pe care se pare că îl rescrie:

„Am încercat să recitesc începutul romanului. Imposibil! Surprinzător de artificial. Mă întreb cum am putut *crede* în asemenea pagini. Va trebui să refac tot începutul. Dar cum și când? Nici unul din personagiile principale n-are consistență. Scriam «inspirat» – și totul mi se părea «frumos» pentru că îmi visam visul meu și nu vedeam textul pe care îl scriam. Și, din nefericire, eu nu pot scrie literatură dacă nu sunt «inspirat». Puteam, cel mult, pe vremuri, când eram tânăr și obligat să public ca să trăiesc; atunci puteam termina în silă, neinspirat, ceea ce începusem într-un moment de euforie” (9 iunie 1951)³⁰.

Günther Spaltmann, cu care Eliade se întâlnește pentru prima dată, „după o corespondență de cinci ani” (și după ce îi tradusese deja șase cărți), îi sugerează o cale de ieșire din impas: „Rezervele pe care le face asupra începutului sunt exact ale mele. Îmi sugerează o ieșire: să deschid romanul cu Vădastra. Dar întreaga cheie a romanului stă în întâlnirea din seara de Sânziene într-o pădure” (12 iunie 1951)³¹. Sugestia este nu doar luată în calcul, ci și, până la urmă, adoptată:

„M-am tot chinuit, săptămâna aceasta, încercând să «salvez» romanul. Uneori, eram deznădăjduit: totul mi se părea iremediabil mediocru, factice, de prost gust chiar.

²⁹ Ibidem, p. 181, 186, 190.

³⁰ Ibidem, p. 194.

³¹ Ibidem, p. 195.

Dar cred că am găsit, sau sunt pe cale de a găsi, o soluție: să renunț la întâmplările incredibile și la atmosfera de feerie din primele zeci de pagini, să le prezint numai ca o dorință – absurdă și totuși logică – a lui Ștefan, și să concentrez întreaga acțiune. Cele cinci sute de pagini scrise ar trebui să devină două sute cincizeci – trei sute. Și, așa cum am și început de altfel, trebuie să «îngroș», saturându-le, în concret, personagiile principale, prea aburii și prea cerebrale în prima redacțiune» (19 iunie 1951)³².

De asemenea, pe 29 iunie 1951, autorul notează:

„Am scris vreo 40 de pagini. Au rămas, în această redacție, doar paginile cu Vădastra și dna Porumbache. Încă presimt un număr considerabil de probleme. În primul rând: cum fac trecerea de la prezentarea directă (în prezent) a primei redacțiuni la timpul concentrat, la tehnica reîntoarcerilor în timp, pe care *trebuie* s-o utilizez, ca să pot salva romanul...”³³.

Aceste precizări din jurnal sunt foarte importante: reținem, așadar, că a existat o primă versiune a părții întâi a romanului, foarte diferită de aceea pe care o cunoaștem. Romanul începea, deci, altfel: nu cu teatrala intrare în scenă a lui Vădastra, ci cu episodul „feeric” al întâlnirii dintre Ștefan și Ileana în pădurea Băneasa. Radicala rescriere a romanului provoacă nedumerirea (și dezaprobarea) lui Virgil Ierunca, al cărui jurnal înregistrează, în dreptul zilei de 27 iunie 1951, următoarele considerații:

„Cu Bădescu și Eliade, înainte de plecarea lui în vacanță, un aperitiv la o cafea din Trocadéro. După publicarea foarte apropiată a *Șamanismului*, aflu că savantul s-a întors spre literatură. A transformat romanul *Noaptea de Sânziene* care era aproape gata. După o discuție cu traducătorul său în germană, Mircea Eliade s-a hotărât să-l refacă integral. Nu-l credeam atât de influențabil”³⁴.

Anterior, Ierunca se mai referise în jurnalul său la *Noaptea de Sânziene* pe 20 septembrie 1949 – „Cu Mircea Eliade întors de la Capri. În insulă (a lui Euthanasius?) a început un roman din care a scris trei sute de pagini”³⁵ – și pe 25 aprilie 1950 –

³² Ibidem.

³³ Mircea Eliade, „Al 11 lea caiet din *Jurnalul parizian*, 17 noiembrie 1950-5 august 1951”, f. 713, numerotarea autorului, în Box 15, Folder 4, Biblioteca Universității din Chicago.

³⁴ Virgil Ierunca, *Trecut-au anii... Fragmente de jurnal, întâmpinări și accente, scrisori nepierdute*, Editura Humanitas, București, ediția a II-a, 2023, p. 249.

³⁵ Ibidem, p. 100.

„Invitat de Mircea Eliade la același restaurant modest de pe rue de Babylone. E o seară de spovedanii, una din acele seri minunate când Eliade e numai dăruire. Vorbim îndelung despre el, despre cărțile și proiectele lui. Mă asigură că, după studiul închinat șamanismului, se va întoarce la literatură. [...] Trece apoi la romanul său cel mare, scrie acum la el și va apărea în traducere franceză. Nu știu ce mă face să cred că nu se va ridica la tensiunea celorlalte (mă gândesc la *Nuntă*, la *Șarpe* și la *Isabel*)”³⁶.

Cele peste patru sute de pagini scrise în 1949 sunt lăsate deoparte, autorul ia totul de la capăt, „salvând”, cum e de presupus, structura mare a cărții și o serie de fragmente. Pe 18 iulie 1951, la Guétary, unde își petrece vacanța, notează în jurnal: „Sunt la pagina nouăzeci. Am integrat vreo trei-zeci pagini cu Vădastra. Restul, scris, aproape în întregime, din nou. Dar încă n-am reușit un «început de roman» așa cum doresc: insolit, tulburător și totuși verosimil”³⁷. Rescrierea avansează destul de rapid în această etapă, dovadă că, peste aproximativ două săptămâni de la această notație, Eliade precizează tot în jurnal că a ajuns la pagina 182. Aducă însă, autocritic:

„...și până ieri, alaltăieri, eram mulțumit. Dar am recitit astăzi o parte din manuscris și sunt din nou descurajat. Fără îndoială, noua versiune este net superioară. Anumite pasaje, «văzute» și scrise acum, mi se par excelente. Am rezolvat o seamă de dificultăți. Dar am de luptat cu altele, care mă paralizează. Cea dintâi: asemănarea fizică dintre Ștefan și Partenie, care e un truc facil și astăzi mă exasperează. Nu mai pot renunța la el. Romanul – în toată această parte – se ține prin «confuzie» fatală în care-și pierde viața Partenie. Altă dificultate: aplecarea lui Ștefan către «fantastic». Nu se manifestă decât în anumite împrejurări; în restul timpului, Ștefan e «normal». De aici, incongruențele și lipsa de unitate a romanului. În sfârșit, mă paralizează lungimea cronologică a romanului: doisprezece ani. Chiar cu abuzul pe care-l fac de tehnica timpului concentrat, nu pot evita acești doisprezece ani, care, în plus, sunt ani grei de istorie, anii războiului și ai ocupației rusești. Sunt furios că, în 1949, m-am apucat de acest roman absurd. Aș fi putut relua urmarea *Huliganilor* (acele aproape cinci sute pagini scrise) sau aș fi putut inventa altceva care să-mi îngăduie desfășurarea actualelor mele posibilități. Dar am ales un subiect care mă exasperează prin dificultățile și imposibilitățile lui” (Guétary, 31 iulie 1951)³⁸.

Acest moment de criză din vara anului 1951 este astfel rezumat în *Memorii*: după încheierea *Șamanismului*,

³⁶ Ibidem, p. 147.

³⁷ Mircea Eliade, *Jurnal*, I, ed. cit., p. 196.

³⁸ Ibidem, p. 197.

„eram liber, deci, să mă consacru exclusiv romanului. Îmi spuneam că voi putea scrie cu mult spor în vila pe care o închiriasse Sibylle la Guétary. [...] Eram nerăbdător să recitesc, cu creionul în mână, întregul manuscris al *Noptii de Sânziene*. Și de data aceasta textul m-a dezamăgit. Nu-mi puteam ierta că, în vara anului 1949, în loc să încerc o continuare a *Huliganilor*, mă lăsasem antrenat într-un labirint. Într-adevăr, îmi dădeam acum seama că scenariul romanului seamănă tot mai mult cu rătăcirea personajelor principale într-un labirint, rătăcire lungă și deprimantă, pentru că încă nu se ghicește semnificația ei inițiativă. Dificultățile se agravau de la capitol la capitol. Deși acțiunea se prelungea pe 12 ani și în pofida marelui număr de personaje, *Noaptea de Sânziene* nu trebuia să semene cu un *Război și pace* în miniatură. Pe de altă parte, anumite obsesii ale personajului principal, Ștefan Viziru, și întâmplările, uneori enigmatice, în care se trezea implicat, nu trebuiau să amintească «atmosfera» povestirilor fantastice. Toate semnificațiile trans-istorice trebuiau perfect camuflăte în concretul evenimentelor istorice.

După câteva zile de șovăială m-am apucat de lucru. Scriam în fiecare zi, cu încăpățănare, uneori cu entuziasm, corectând sau rescriind în întregime unele episoade. Astfel că la 1 august, când m-am reîntors la Paris, dispuneam de 150 de pagini, care mi se păreau «definitive»³⁹.

Despre abandonarea primei versiuni a *Noptii de Sânziene* este vorba și într-o scrisoare din 31 iulie 1951 trimisă de Eliade unui prieten, Brutus Coste, fost diplomat exilat în Statele Unite:

„Știi că *Le Chamanisme* a apărut acum vreo două-trei săptămâni. Am plecat imediat aici, pe coasta bască. [...] Cu această carte de 450 [de] pagini mari, cred că mi-am dobândit dreptul de a renunța pentru 5-6 luni la știință și a mă reapuca de literatură. Aici la Guétary, am lucrat la un vechi roman început și abandonat de mai multe ori. Din nefericire, e un fel de roman-fluviu, a cărui acțiune se întindea pe 12 ani (1936–1948) și câteva țări (România, Anglia, Rusia, Portugalia, Franța). În plus, are, pentru autor, o seamă de dificultăți de ordin tehnic. Sper că, până la urmă, le voi învinge. O primă versiune era pe jumătate gata acum vreo doi ani. Bătusem chiar la mașină 500 [de] pagini, dar nu ți le-am trimis. Și bine am făcut, pentru că am rescris radical această primă versiune, de care eram nemulțumit. Este un roman scris ca să poată deveni *best-seller*. Adică, întreaga lui «ideologie» este transparentă în acțiune, iar nu în discuții. Voi căuta să mă retrag undeva lângă Paris în timpul liber, și să scriu numai la roman»⁴⁰.

Treptat, imaginea globală asupra structurii și mizelor romanului se limpezește, proiectul inițial se ajustează și redimensionează; autorul știe, de

³⁹ Mircea Eliade, *Memorii*, ed. cit., p. 442 și urm.

⁴⁰ Idem, *Europa, Asia, America... Corespondență*, cuvânt înainte și îngrijirea ediției de Mircea Handoca, vol. III, Editura Humanitas, București, 2004, p. 505.

exemplu, că fresca istorică din *Noaptea de Sânziene* nu poate urma modelul celei din *Război și pace*, că romanul său necesită un efort de comprimare:

„Încep să înțeleg de unde vine sentimentul de zădărnici și, uneori, panica, deznădejdea care mă cuprinde de câte ori încerc să-mi reprezint romanul ca un întreg: îl văd nu numai ca un roman, ci ca o frescă istorică. Un fel de *Război și pace*. Or, aici stă greșeala mea. Acest roman se desfășoară pe 12 ani, este, într-un anumit sens, și o frescă – dar centrul lui de gravitate stă aiurea: în diferitele concepții ale timpului pe care le-au asumat personajele principale. Dacă încerc să scriu o frescă istorică, ratez de la început până la sfârșit. Nu cu eroi ca Vădastra sau Ștefan aș putea prezenta un *Război și pace* al României contemporane. Romanul ăsta – frescă istorică – l-aș putea scrie, dar altădată. În niciun caz nu va putea fi *Noaptea de Sânziene*. Trebuie, deci, să am curajul să rezum, să «sar peste evenimente». Numai destinul personajelor interesează, nu istoria contemporană. Cred că se va remarca trecerea de la «timpul fantastic» al începutului (întâlnirea din Pădure) la «timpul psihologic» al primelor capitole și, din ce în ce mai despotice, la «timpul istoric» de la sfârșit. Finalul – Sânzienele 1948 – readuce pe Ștefan în timpul fantastic al copilăriei, întrevăzut doar prin ceață în pădurea de la Băneasa” (6 august 1951)⁴¹.

Paginile scrise la Guétary trec printr-un nou proces de revizuire și, pe alocuri, de rescriere după întoarcerea la Paris; începutul romanului, atât de problematic, este încă o adevărată piatră de încercare pentru autor:

„Mă reapuc de roman. Recitesc tot ce-am lucrat la Guétary și nu mă descurajez. În afară de scurte pasagii, textul cred că e «definitiv». Dar mă apucă un fel de furie de a condensa, de a purifica proza, de a o concentra la maximum. Sunt fericit de câte ori pot tăia un rând. Un adjectiv abolit mă încântă. Lucrez în special episoadele cu Vădastra (singurele care mi se par desăvârșite) și suprim, rezum, strâng. Dar n-am scris încă începutul romanului («prologul»). Paginile de la Guétary nu mă mulțumesc” (15 septembrie 1951)⁴².

Necesitatea comprimării materiei narative este frecvent enunțată în însemnările diaristice ale lui Eliade din această perioadă:

„Continuu romanul. Am încheiat și integrarea episodului Vădastra (finalul Vădastra locotenent). Începe perioada Ciuc, și trebuie să condensez la maximum, căci m-am îngrozit numărând astăzi paginile manuscrisului: la locul unde mă aflu, am deja o sută de pagini mai mult decât manuscrisul versiunii 1949. Și eu care îmi propuneam să reduc cele trei sute optzeci de pagini dactilografiate în toamna 1949, la maximum trei sute de pagini...” (18 septembrie 1951);

⁴¹ Idem, *Jurnal*, I, ed. cit., p. 197 și urm.

⁴² Ibidem, p. 204.

„În ultimele zile am lucrat cu destulă poftă și profit la roman. Am recitit, corectat și sporit capitolele II-V. Mă aflu acum la episoadele londoneze, care mi se păreau printre puținele valabile din prima versiune. Mă înșelasem și de data aceasta. Sunt scrise deslănat, sec, exterior. Afară de scurtele scene cu Vădastra și Antim, restul trebuie refăcut în întregime.

[...] Simt că dacă nici de data aceasta nu «avansez» romanul, voi renunța la el. Și marea dificultate rămâne *Timpul*. Îmi propusesem la început, în 1949, să simt astfel încât să se simtă cum curge timpul. Ar fi trebuit atunci să-l întind pe două mii de pagini. Sunt silit, deci, să sar, să concentrez – dar mă întreb mereu dacă proza va mai avea «grosimea», densitatea pe care ar fi avut-o dacă lăsam «să curgă timpul» (11 ianuarie 1952);

„Va trebui să recurg din ce în ce mai insistent la tehnica *Huliganilor* (film mental, mici capitole sincronice etc.) ca să pot concentra acțiunea anului 1941. Renunțând la absurda mea ambiție de a scrie o «frescă», nu mai sunt obsedat de marile evenimente istorice (declararea războiului etc.). Toate astea, dacă voi trăi, își vor găsi locul în *Viața Nouă*” (16 ianuarie 1952)⁴³.

Rescrierea părții întâi a romanului se întinde pe o perioadă (de mare intensitate creatoare) care începe în iulie 1951 și se încheie în februarie 1952, interval în care optimismul și descurajarea alternează. Pe 17 septembrie 1951, Eliade se arată încrezător cu privire la mersul romanului – „Astăzi am avut pentru prima oară sentimentul că aș putea termina romanul, că ceea ce îmi mai rămâne de scris nu e chiar atât de mult ca să nu-l pot termina în cinci-șase luni de lucru”⁴⁴ –, pentru ca două săptămâni mai târziu, pe 4 octombrie 1951, să se declare descurajat:

„Toată după-amiaza de ieri n-am putut scrie decât o pagină. Azi n-am reușit nici măcar atât. Nu mai «cred» în roman. M-am detașat. Privesc personagiile așa cum le-am văzut până acum, așa cum știi că se vor purta de aici înainte, în sutele de pagini care-mi rămân încă de scris – și nu mă mai interesează. Trebuie să întrerup romanul. Am, de altfel, nenumărate lucruri urgente de făcut”⁴⁵;

(*Nota Bene*: În versiunea integrală a jurnalului, însemnarea din 17 septembrie 1951 continuă cu aceste considerații despre dificultatea de a aborda „episoadele legionare”, pasaj pe care, reticent, autorul nu l-a selectat pentru publicare:

„Mă apropiu, la Roman, de episoadele legionare. Pentru economia generală, ar trebui să le concentrez la maximum, iar pentru lectorul occidental, să evit orice falsă

⁴³ Ibidem, p. 204 și urm., 216, 217.

⁴⁴ Ibidem, p. 204.

⁴⁵ Ibidem, p. 207.

impresie de apologie a fascismului. Ediția românească, însă, va trebui să cuprindă ceva mai mult din vechiul text, căci, dacă există un aspect dramatic și spiritualicește valid din istoria legionarismului, este tocmai prigoana din 1935 care a izbutit, de altfel, să decapiteze definitiv Mișcarea. (Pentru mine, Legiunea a fost distrusă în septembrie 1939.) Notez toate acestea pentru că nu am nicio siguranță că voi apuca ediția românească, *din țară*, a Romanului – și aș vrea să nu fiu rău înțeles. Îmi dau perfect de bine seama că un lector occidental, neinițiat, n-ar putea fi sensibil la drama istorică din 1938, și de aceea trebuie s-o reduc la dramele personajilor mele din acei ani⁴⁶.)

Eliade lucrează la roman în stilul său obișnuit: sincopat, alternând perioadele (mai lungi sau mai scurte, zile sau săptămâni) de efuziune creatoare și de maximă productivitate cu „pauze” în timpul cărora revine la preocupările universitare sau în care, deși decis să-și consacre timpul literaturii, scrie cu dificultate, revenind asupra paginilor, reformulând, anulând pasaje sau chiar secvențe întregi. Câteva săptămâni din toamna lui 1951 (de la jumătatea lui septembrie încolo) constituie, conform *Jurnalului*, un interval de „bună dispoziție literară”⁴⁷, întreținută, în parte, și de atmosfera atelierului de ceramică din *rue Saint-Ouen*, pe care Sibylle Cotescu (sora lui Christinel) i-l cedează temporar lui Eliade: „În fiecare după-amiază, și uneori diminețile, viu să lucrez aici [...]. Plec de acasă cu manuscrisul romanului în servietă. Din *rue Duhesne* în *rue Saint-Ouen* fac vreo zece-doisprezece minute. Exact timpul necesar ca să mă «introduc» în roman”⁴⁸. În octombrie, ritmul redactării încetinește și autorul deplânge în jurnalul său „ispita” de a-și părăsi masa de lucru pentru a deambula prin Paris:

„De o săptămână cerul e senin, de un albastru palid, alburii și în fiecare dimineață reinvie aceeași ispită de a cobori în oraș. [...] Dar, rezist cât pot. Timpul acesta, cât ar fi de melancolic, de beatific – se duce. Îl simt cum se scurge, parcă undeva printre degetele mele, prin sânge. [...] Sunt, încă, la același capitol care are în centrul lui pe Biriș, și care-mi dă atâta de lucru, pentru că acțiunea se întinde pe un an întreg (martie 1939-martie 1940), și ce an! Am înaintat, totuși, cu o medie de trei pagini pe zi. Aș vrea să nu întrerup înainte de a sfârși acest capitol” (10 octombrie 1951)⁴⁹.

⁴⁶ Mircea Eliade, „Al 12-lea caiet din *Jurnalul parizian*, 5 august 1951-9 iunie 1952”, f. 739, Biblioteca Universității din Chicago.

⁴⁷ A se vedea însemnarea din 10 octombrie 1951: Mircea Eliade, *Jurnal*, I, ed. cit., p. 208.

⁴⁸ Însemnare din 28 septembrie 1951 – în *Jurnal*, I, ed. cit., p. 205 și urm.

⁴⁹ Mircea Eliade, *Jurnal*, I, ed. cit., p. 208.

Întrerupt din nou la mijlocul lunii octombrie 1951, romanul e reluat abia la începutul anului următor. Pe 27 decembrie 1951, la Monte Carlo – unde va rămâne până în februarie –, Eliade notează:

„Crăciun oarecare: singurătate, plictisiți. Dacă măcar m-aș putea apuca de roman. [...] În plus, nu am unde să scriu. Pereții sunt mai sonori ca la Hôtel de Suède. [...] Pe de altă parte, trebuie să lucrez. Am numai două luni în fața mea, libere, amândouă, pentru roman”⁵⁰.

Pe 4 ianuarie 1952, eliberat de alte obligații, începe să recitească manuscrisul romanului: „Încep cu capitolul al III-lea, care mă mulțumește numai pe jumătate”⁵¹; și mai multe notații de jurnal din perioada următoare descriu o parte din dificultățile și dilemele întâmpinate de un prozator exigent cu sine, care își dă seama că nu se află „într-o perioadă de «inspirație»”:

„Scriu încet, mă întrerup de mai multe ori la fiecare pagină. Înaintez greu. «Văd», însă, tot mai clar articularea părții a II-a. Acum, mă aflu în miezul capitolului al VIII-lea. Partea întâi va avea nouă capitole” (21 ianuarie 1952)⁵²;

„Termin capitolul al VIII-lea. Sunt mulțumit că am reușit măcar să schimb pe Stella Zissu, atât de palidă și nesărată în prima versiune, și să introduc familia Irinei. Dar sunt tot atât de nemulțumit de Ioana. Sper că Ioana va dobândi relief de-abia în partea a doua, în preziua morții ei, și după aceea, prin amintirile lui Ștefan și ale Irinei” (25 ianuarie 1952);

„Când am venit aici, la Monte Carlo, îmi spuneam că luna ianuarie îmi va fi de ajuns ca să termin partea întâi, și să încep partea a doua. În această ultimă zi de ianuarie, mă aflu de-abia în mijlocul capitolului al IX-lea. Și încă n-am scris prologul...” (31 ianuarie 1952).

Totuși, pe 2 februarie, încheind rescrierea părții întâi, Eliade se declară „mulțumit” și „emoționat”, deși nu e foarte sigur în privința scenei finale: „...o văzusem din 1949, și mi se părea prea știută, de prea multe ori filmată mental, ca s-o pot scrie cu acea frăgezime care singură ar putea-o «salva», ar face-o verosimilă”⁵³.

Spre finalul intervalului iulie 1951-februarie 1952, ajuns la penultimul capitol al părții întâi – adică „exact la punctul la care ajunsesem în august

⁵⁰ Ibidem, p. 213.

⁵¹ Ibidem, p. 215.

⁵² Ibidem, p. 217, 218.

⁵³ Ibidem.

1949, la Capri” –, autorul conchide: „Pot spune că într-un anumit sens am scris un roman nou” (16 ianuarie 1952⁵⁴), adăugând apoi că nu e sigur că va putea „salva mai mult de zece-cincisprezece pagini” din ultimele două capitole, așa cum se prezentau ele în versiunea scrisă în 1949 la Capri. De altfel, pe 21 ianuarie 1952, Eliade constată:

„În dosare, găsesc mereu texte scrise acum doi ani, însă numai arareori le pot utiliza. Nu numai că sunt prost scrise, dar și substanța lor epică e lipsită de interes. Romanul trebuie încontinuu reinventat. Dacă aș fi înțeles lucrul acesta de astă-vară, și nu m-aș fi trudit să «salvez» părți din vechea versiune, deja dactilografiată, aș fi fost astăzi mult mai înaintat”⁵⁵.

Capitolul întâi (de fapt, un *Prolog* la care autorul va renunța ulterior) este (re)scris abia la sfârșitul acestei perioade. „Încep corectarea capitolului I. Refac, simplific, adaug câteva pagini. Merge totuși greu. Întâmpin aceeași dificultate: teribila ambiguitate a lui Ștefan. Nu știu cum să-l prezint la început”, scrie Eliade pe 5 ianuarie 1952⁵⁶, pentru ca – după ce a abandonat din nou acest prim capitol, pentru a pune la punct restul capitolelor – abia pe 9 februarie 1952 să poată consemna în jurnal:

„Am terminat, în sfârșit, «prologul». Cred că am scris, numai în săptămâna aceasta, patru sau cinci versiuni – în afară de celelalte, nenumărate, încercate astă-vară, și care nu mă mulțumeau. Imense dificultăți de «atmosferă»: trebuia să evit, cu orice preț, feeria sau fantasticul din *Șarpele*, fără a sacrifica, totuși, elementul imponderabil, absurd, «predestinat», care era implicat (mai precis: camuflat) în «mașina care ar fi trebuit să dispară la miezul nopții», și la care nu puteam, în niciun caz, renunța. Destinul, timpul, revelațiile de ordin suprafiresc, toate se «arată» în romanul meu prin prezența, mai mult sau mai puțin reală, a unei mașini. «Mașina Ilenei» înseamnă, pentru Ștefan, presimțirea unui timp și a unei existențe când ei vor fi împreună, fără sacrificarea Ioanei. Nu-și putea închipui, în 1936 și anii următori, că Ioana va fi ucisă în bombardamentul de la 4 aprilie 1944, și că el *ar putea fi împreună* cu Ileana fără să piardă, totuși, dragostea Ioanei”⁵⁷.

Când, la sfârșitul anului 1952, va reciti romanul, Eliade va decide să renunțe la *Prolog*: „Cartea se va deschide cu Vădastra. Am refăcut toate pasagiile cu Ioana și Ștefan. Cred că Ioana începe să capete contur. Dar încă

⁵⁴ Ibidem, p. 217.

⁵⁵ Ibidem.

⁵⁶ Ibidem, p. 215.

⁵⁷ Ibidem, p. 218.

n-am sfârșit de refăcut. Nu mă voi putea apuca de partea a doua înainte de o săptămână. Am pierdut, așadar, trei săptămâni”⁵⁸.

Nevoia de feedback

Pe măsură ce avansează în scrierea romanului, Eliade discută tot mai des, la întâlnirile cu prietenii sau în scrisori, despre noul său proiect narativ. Există și interlocutori privilegiați – ca Günther Spaltmann, Monica Lovinescu, Virgil Ierunca, Vintilă Horia sau Alexandru Vona –, cărora le trimite prima parte a romanului, așteptând de la ei impresii și sugestii.

Pe Virgil Ierunca autorul *Noptii...* îl ține la curent cu mersul romanului – fapt consemnat, nu fără oarecare ironie, pe alocuri, în jurnalul acestuia:

6 septembrie 1951 – „Trece să mă vadă Mircea Eliade, reîntors de la Ascona unde a ținut câteva seminarii împreună cu Jung. Îmi mărturisește că a renunțat la orice preocupare științifică spre a-și consacra tot timpul romanului. Mă bucur deoarece proza lui literară nu m-a lăsat niciodată indiferent. Ca deseori, descoperă prea târziu unele prezențe esențiale. Acum e încântat de Faulkner din care a citit *Treize his-toires*. Amabil (să arate că-mi acordă importanță), îmi cere să-i recomand și altceva de Faulkner. «Ce trebuie să citesc?» mă întreabă cu bunăvoință. Ce pot să-i răspund dacă nu: «Totul»? În așteptarea operelor complete, alegem împreună *Sanctuarul*⁵⁹;
25 septembrie 1951: „La Mircea Eliade, în noua sa locuință pe rue Duhesme, în plin Montmartre. Cartierul nu-i place, dar apartamentul e spațios și l-a aranjat bine: a și pus biblioteca. Pe rafturi, Balzac (ediția Conrad) și tot Eliade. A renunțat la călătoria în Italia și la Stockholm spre a-și termina romanul. Pasiunea lui pentru literatură îmi face bine, deși nu prea văd cum se împacă cu faptul că nu i-a citit nici pe Faulkner, nici pe Kafka (gură rea, Cioran pretinde că nici pe... Balzac)”⁶⁰.

Într-o scrisoare din 18 octombrie 1951, Eliade îi explică lui Brutus Coste de ce a declinat propunerea de a ține timp de doi ani cursuri într-o universitate americană, lăsându-l să înțeleagă cât de mult a investit în ultimul timp în romanul la care lucrează:

„Acum, în pragul celor 45 de ani, Timpul își precipită și mai mult cadența. Prin instinct, m-am eliberat de câteva cărți de teribilă erudiție și mă pregătesc să merg mai departe numai cu publicații de gândire. Și, mai ales, mă pregătesc să mă întorc

⁵⁸ Ibidem, p. 246.

⁵⁹ Virgil Ierunca, *Trecut-au anii...*, ed. cit., p. 262.

⁶⁰ Ibidem, p. 266 și urm.

la literatură pe o cale majoră, iar nu autobiografică, piezișă, sentimentală, ca cea din anii 1933-[19]40. Fiecare zi *liberă* e un câștig asupra Timpului. Spune-mi și tu, în această perspectivă pe care m-am situat, organic, prin destin, ce interes ar avea o robie de doi ani într-o universitate americană [...]? [...]

Am de gând să-mi încerc norocul la voi nu numai cu cărțile științifice, dar mai ales cu romanul la care lucrez acum. Am deja contacte cu câțiva mari editori americani. Îmi așteaptă toți manuscrisul. *Maitreyi* n-a fost luat, pentru că avea numai 230 [de] pagini – dar așteaptă un roman de 5-600 [de] pagini. Voi face totul, în 1952, ca să scap de angajamentele științifice și să termin romanul⁶¹.

În aceeași perioadă, Eliade i se plânge lui Vintilă Horia (într-o scrisoare datată 10 octombrie 1951) de faptul că e constrâns să-și întrerupă des lucrul la roman pentru a-și pregăti conferințele și articolele științifice:

„După conferințele de la Ascona, m-am reîntors la Paris și la «roman». Lucrez și acum, dar sunt dezolat că foarte curând va trebui să întrerup literatura pentru conferințele din Suedia (a doua jumătate a lunii noiembrie). Dar, după ce trece și acest hop științific, sper să mă ajute Dumnezeu să mă limitez numai la roman până prin aprilie-mai, când am o serie de conferințe la Zürich și Roma. Am făcut imprudența să accept invitații pentru lecții și articole și acum sunt terorizat de termenele care se apropie implacabil. Tare aș vrea să-mi pot recăpăta libertatea de a putea lucra ce-mi place! Visul meu e să mă pot retrage cinci-șase luni într-un sat, să termin acest nefericit roman⁶².

Câteva luni mai târziu, într-o scrisoare din 30 martie 1952, Eliade îl roagă pe același Vintilă Horia, aflat în Buenos Aires, să citească manuscrisul primei părți a *Noptii de Sânziene*, care avea să-i parvină acestuia prin intermediul Adalgizei – fiica Ninei Mareș și fiică adoptivă a lui Eliade, stabilită la rândul ei în Argentina⁶³. Vintilă Horia își amintește în legătură cu acest episod: „Mi-a trimis într-o zi, la Buenos Aires, o copie bătută la mașină a cărții *Pădurea interzisă*, ca și o scrisoare în care-mi explica procedeul pe care-l folosise pentru a o scrie. Mi-ar plăcea s-o găsesc și s-o reproduc aici. Mi-a plăcut mult acest roman și i-am spus-o, dar cartea a avut puțin succes⁶⁴. Scrisoarea în care Vintilă Horia îi comunică prietenului său impresiile după lectura *Noptii...* nu ne este, din păcate accesibilă (nefiind inclusă nici în

⁶¹ Mircea Eliade, *Europa, Asia, America*, ed. cit., vol. III, p. 508.

⁶² *Europa, Asia, America*, ed. cit., vol. I, p. 443.

⁶³ Ibidem, p. 450.

⁶⁴ Vintilă Horia, *Jurnal de sfârșit de ciclu. 1987-1989. Note despre exilul lui Dumnezeu*, traducere din limba franceză de Doina Jela, prefață de Cristian Bădiliță, Editura Vreamea, București, 2018, p. 168.

Mircea Eliade și corespondenții săi – 5 vol., ed. îngrijită de Mircea Handoca, Editura Criterion, 1993-2007 –, nici în diferite alte volume ce conțin piese ale corespondenței primite de Eliade). Avem la dispoziție, în schimb, răspunsul lui Eliade la această scrisoare, din 28 mai 1952:

„Aș avea atâtea lucruri să-ți spun în legătură cu impresiile d-tale asupra *Noptii de Sânziene!* Cu ce să încep mai întâi? Sunt fericit că ți-a plăcut. Sunt dezolat însă că romanul va ieși atât de voluminos. Ce editor mai îndrăznește să publice, astăzi, un roman de 800 de pagini? Chiar dacă-l voi vedea tipărit (și, din nefericire, la N.R.F.), va avea un preț inaccesibil. Am uneori sentimentul că scriu o carte pentru mai târziu, dacă nu chiar o carte postumă.

Romanele peste 400 de pagini, în Franța, nu se mai vând. Voi avea cititori în România de mâine...

Obiecția d-tale cu Legiunea e justă *istoricește*, dar nu mi se pare gravă în orizontul romanului – Ștefan e «democrat» pentru că, așa cum o mărturisește la Ciuc, democrația e antiistorică. El visează «să fie lăsat în pace». Idealul lui: o Elveție oarecare, fără tensiuni și fără evenimente. De ce? Pentru că e terorizat de un Timp care, în măsura în care e alcătuit din evenimente ireversibile, constituie un ecran între el, om viu, și acea realitate ultimă pe care o caută, de care e însetat. În această primă parte a romanului, poziția lui e paradoxală și uneori absurdă. Finalul cărții va aduce și un fel de dezlegare – dacă nu metafizic fundată, cel puțin existențial valabilă. În orice caz, episoadele legionare sunt văzute, dacă se poate spune astfel, dintr-o perspectivă «neutralistă». Va veni o dată timpul ca drama legionară să fie văzută și *desde dentro*, dar nu în acest roman, al cărui personaj principal e furios antiistoric și zănatec.

Cât îl privește pe Mișu Weissmann, el e unul din puținele personaje *copiate întocmai* din viață. Întrebă-l pe Frîncu despre prietenul lui din Paris, Lică Cracanera. Vei vedea în partea a doua de ce am avut *nevoie* de acest personaj. Mai sunt însă atâtea lucruri de spus!... Ar trebui să-ți scriu câteva zeci de pagini. Nu m-aș da în lături dacă aș avea timp și bună dispoziție. Dar, după călătoriile în Suedia și Italia, sunt cam năuc. «Programul» mi-a fost răsturnat și mă zbat să câștig timpul pierdut. În câteva zile, plecăm, din fericire, la Ascona, pe malul Lacului Maggiore. O lună de zile de odihnă, fără telefoane și fără vizite. Voi lucra *numai* la roman. Ne întoarcem la începutul lui iulie. Dar, între 20 august și 20 septembrie, am iarăși un «program» încărcat: conferințele la «Eranos» (Ascona) și seminarul despre mit și ritual pe care am acceptat să-l țin la Colegiul European din Alpbach. De la 20 septembrie în sus, mă dărui exclusiv romanului. Sper să ți-l pot trimite prin noiembrie⁶⁵.

Un exemplar din prima parte a *Noptii de Sânziene* îi va fi trimis (conform unei scrisori a lui Eliade din 3 februarie 1952) și lui Alexandru Vona, cu rugămintea de a citi romanul „cu ochiul criticului, iar nu al prietenului”:

⁶⁵ Mircea Eliade, *Europa, Asia, America*, ed. cit., vol. I, p. 451-452.

„De-abia ieri am terminat partea I a romanului, și Christinel, care a dactilografiat până acum peste două sute de pagini și mai are vreo o sută-o sută douăzeci, ne-a promis că manuscrisul va fi gata pe 15 ale lunii acesteia. Îți scriu deci, ca să-ți spun că pe la acea dată vei primi un exemplar trimis prin poștă recomandată, pe care am să te rog să-l citești cu ochiul criticului, iar nu al prietenului. M-am gândit mai demult să-ți trimit un fragment, dar, cum primele zece pagini ale romanului nu sunt încă dactilografiate pentru că nu mă mulțumesc (sper să le refac zilele acesteia), am renunțat. Din multe și multe motive, prefer să citești partea I întreagă”⁶⁶.

Impresiile primilor cititori sunt așteptate cu emoție:

„N-am mai avut chef, nici timp, să încep partea a doua a romanului. Am pierdut zece zile așteptând comentariile primilor cititori: Spaltmann, Vona, Monica Lovinescu. Abia astăzi le-am primit. Din scrisoarea lui Vona, nu mi-am putut da seama dacă romanul e sau nu reușit.

În scrisoarea-răspuns expediată astăzi lui Spaltmann, câteva observații generale asupra romanului care nu sunt lipsite de interes. Descopăr, scriindu-i lui Spaltmann, înțelesul adânc al «comportamentului» lui Ștefan în scena finală”⁶⁷;

„Comentarii încurajatoare ale primilor cititori, în special Vona, Monica și Ierunca. Acesta din urmă entuziasmat de Ștefan și de finalul părții întâi (dar neinteresat de Vădastra, care i se pare pur și simplu o reușită «epică» lipsită de «semne»). Mă întrebă mereu: «Dar *nu* e așa că Ștefan și Ileana nu se vor mai întâlni în lume?!»...”⁶⁸.

În același an (1952), Eliade îl va întâlni pe Spaltmann la Bonn și vor discuta despre roman:

„Spaltmann îmi tradusese câteva cărți și urmărea cu mare interes *The Work in Progress*, cum îi plăcea să numească *Noaptea de Sânziene*. În cele două zile petrecute împreună am stat mult de vorbă. Recitise de curând partea I și îi plăcuse; dar mă îndemna insistent să termin romanul cât mai repede. Între alte argumente invoca și pe acesta: conform indicațiilor pe care le descifra el în liniile palmei, creativitatea mea literară ar putea secătui destul de curând; sau se va transforma atât de radical, încât viitoarele opere vor părea scrise de un alt autor. [...]

Fără să-i împărtășesc certitudinile de ordin chiromantic, eram de acord cu Spaltmann: trebuia să mă grăbesc. Publicasem o bună parte din lucrările de istoria religiilor și filosofia culturii elaborate în ultimii zece ani, iar în noiembrie apărea *Images et Symboles*. Îmi puteam îngădui o odihnă de patru, cinci luni, timpul necesar, socoteam eu, redactării părții a II-a. Dar, ca de obicei, eram solicitat de obligații neprevăzute și urgente”⁶⁹.

⁶⁶ *Europa, Asia, America*, ed. cit., vol. III, p. 235.

⁶⁷ Mircea Eliade, însemnare din 1 martie 1952: *Jurnal*, ed. cit., I, p. 220.

⁶⁸ Ibidem. Însemnare din 13 martie 1952.

⁶⁹ Mircea Eliade, *Memorii*, ed. cit., p. 451 și urm.

Scrierea celei de-a doua părți a romanului

Din februarie 1952, când încheie prima parte a romanului, până la sfârșitul anului, când începe, după multe amânări, primul capitol din partea a doua, Eliade trece din nou printr-o perioadă de ezitări, incertitudini, tatonări, confiscat în parte și de pregătirea unor conferințe pentru Musée Guimet (în martie), Universitatea din Lund (în aprilie), IsMeO din Roma, unde vorbește despre „limbajele secrete” șamanice (în mai) sau pentru Eranos (în august), cerc căruia i se alăturase din 1950. Invitat de Olga Froebe, fondatoarea grupului Eranos, să petreacă luna iunie la Ascona, Eliade acceptă, cu intenția de a relua aici lucrul la roman, dar – notează pe 5 iunie 1952 – „încă n-am fost «prins» de literatură”⁷⁰; iar pe 9 iunie 1952: „Am citit tot timpul, lăsându-mă antrenat de biblioteca stranie și amestecată a doamnei Froebe. Într-o dimineață, scosesem manuscrisul romanului, dar după un ceas de vane încercări, am renunțat. Nu mergea”⁷¹. Câteva zile mai târziu, se declară învins: „Am renunțat să lucrez la roman. Redactez, cu oarecare greutate, *Rencontre avec Giovanni Papini*” (Ascona, 15 iunie 1952)⁷². Este un an în care călătorește mult (în septembrie se găsește în Austria), ceea ce stimulează reflecții precum aceasta din 13 septembrie 1952: „«Timpul concentrat» al călătoriei. Ca și cel al spectacolului. (Îmi făgăduiesc să reiau «teoria» timpului concentrat, schițată în *Noaptea de Sânziene*, într-un eseu filosofic”⁷³. Se întoarce la literatură în noiembrie, când un prieten, doctorul psihiatru și psihanalistul René Laforgue, părăsind temporar orașul, le cedează soților Eliade (pentru a doua oară) confortabilul său apartament parizian. Dar Eliade amână continuarea romanului pentru a scrie o nuvelă fantastică, *Douăsprezece mii de capete de vite*: „Din fericire, la sfârșitul lui noiembrie, Délia și René Laforgue ne-au pus din nou la dispoziție apartamentul lor, până în aprilie. Ca să regăsesc universurile imaginației literare, am scris, în câteva zile, schița *12.000 capete de vite*. Apoi am recitit și corectat din nou (pentru a câta oară?) partea I a *Noptii de Sânziene*”⁷⁴. În decembrie se reapropie – „desperat” – de *Noaptea de Sânziene*:

⁷⁰ Idem, *Jurnal*, ed. cit., I, p. 224.

⁷¹ Ibidem, p. 225.

⁷² Ibidem, p. 229.

⁷³ Ibidem, p. 241.

⁷⁴ Mircea Eliade, *Memorii*, ed. cit., p. 452.

„După ce-am terminat 12 000 capete de vită, am recitit romanul. Eram disperat. Începutul – mi s-a părut extrem de slab. Anul trecut, la Monte Carlo, deși simțeam că primele două capitole nu erau încă puse la punct, le-am dat Christinei să le dactilografieze numai ca să pot trece mai departe, să pot termina partea întâi. Ar fi trebuit să mai fac un efort, atunci, să «validez» începutul, și să sporesc substanța Ioanei, Ilenei, a lui Ștefan. Principalele personaje sunt, în acest roman, cele mai puțin reușite. (Și asta datorită nefericitei mele idei de a «salva» romanul lui Vădastra, scris acum zece ani, la Lisabona, integrându-l în noul roman ale cărui personaje încă nu se articulează.)

În sfârșit, m-am reapucat de lucru, pe brânci. Am renunțat la «prolog» (14 decembrie 1952)⁷⁵.

În preajma Crăciunului, Eliade scrie primele pagini ale părții a doua, hotărât ca de acum înainte să-și supravegheze și mai mult scrisul „inspirat” și să „lucreze” riguros fiecare capitol în parte: „De duminică 21 decembrie am început primul capitol din partea a II-a. Sunt la pagina 12. Îmi făgăduiesc ca, de data aceasta, să lucrez romanul; adică, să corectez, să transcriu de mai multe ori capitolele, până mă vor mulțumi” (24 decembrie 1952)⁷⁶. Până în februarie 1953 va lucra intens la roman, scriind ziua, într-o primă formă și transcriind – ceea ce înseamnă: revăzând, corectând, modificând – noaptea. Acest stil de lucru, presupunând permanenta supraveghere și constanta revizuire a materialului, imprimă scrisului un ritm mai lent, așa încât până în februarie 1953 Eliade încheie doar trei capitole, al căror proces de elaborare este consemnat periodic în jurnal:

25 decembrie 1952 – „Dejunăm singuri, Christinel și cu mine. De dimineață am început să scriu la roman, și am continuat toată după-amiaza. Neasemuit de trist, uit tristețea lucrând. Tristețea care mă copleșește de câte ori mă reîntorc la *Noaptea de Sânziene*”;

31 decembrie 1952 – „Am lucrat în fiecare zi, dar puține pagini. Sunt la pagina treizeci. Și totuși, de când m-am reapucat de roman, n-am mai făcut nimic altceva”;

1 ianuarie 1953 – „Revelion la doctorul Dolto-Marette. [...] Azi, la șapte seara, termin capitolul întâi. Apoi ies să mă plimb. [...] Continuu să fiu trist, dar știu că nu e nimic de făcut. Destinul *Noptii de Sânziene*”;

4 ianuarie 1953 – „Scriu în fiecare zi, iar noaptea transcriu. Mă aflu la pagina opt din capitolul al II-lea. Dar uneori sunt atât de trist, de deznădăduit, încât mă întreb ce semn mai e și acesta. Episoadele pe care le lucrez acum sunt destul de triste – dar este oare numai asta?... Mă tot gândesc acasă, la ai mei. [...] Totul a rămas acolo: tinerețea mea, trecutul meu, familia, prietenii. Și tot ce-am făcut [...], absolut tot. Aici, în «Occident», nu sunt decât un fragment”;

⁷⁵ Idem, *Jurnal*, ed. cit., I, p. 246.

⁷⁶ Ibidem.

13 ianuarie 1953 – „De câteva zile, lucru prost, în silă. A fost de ajuns o ușoară răceală, săptămâna trecută, și o altă, nouă serie de plictiseli mărunte, ca «pofta de literatură» să se risipească. Zile întregi cheltuite ca să scriu o pagină. Am transcris capitolul întâi. Sunt destul de înaintat în capitolul al doilea, dar mă întreb dacă am reușit să-i dau intensitatea pe care o merită. Uneori, eram ispitit să renunț [...]. Dar mă încăpățânez. Ghinionul meu e că de câte ori mă apucă «pofta de literatură» sunt confiscat de lucrări științifice – iar când redevin liber, «pofta» mă lasă repede. Să însemne asta detașarea mea de literatură? secătuirea «izvorului epic»? incapacitatea de creație?...”;

25 ianuarie 1953 – „Astă seară am terminat capitolul al doilea. E destul de mare, aproape șaiszeci de pagini. Cum am lucrat tot timpul greu, fără «inspirație», îl transcriam pe măsură ce-l scriam, astfel că astăzi am gata manuscrisul. De mâine, luni, dacă vrea Dumnezeu, mă apuc de capitolul al III-lea”;

7 februarie 1953 – „În ultimele două zile am lucrat destul de bine. Lumina de afară mi-a îngăduit să scriu fără lampă până pe la trei după-amiază. Dar înainte, totuși, destul de încet. Parcă n-aș îndrăzni să mă apropiu de moartea atâtor personaje pe care le port cu mine, în mine, de câțiva ani. Capitolul al III-lea aduce moartea Cătălinei. Fata aceasta îmi devenise foarte dragă. Când o imaginasem, în vara 1949, avea un rol șters și era insuportabilă. Dar, cu timpul, i-am descoperit un suflet admirabil. Păcat că n-a avut noroc. Îmi pare rău că i-am ales viața și, mai ales, moartea pe care o va avea în roman. Aș fi putut scrie o altă carte numai cu melancoliile și reveriile ei”⁷⁷.

„Scriam exaltat, aproape cu furie”, își amintește Eliade în *Memorii*, evocând acest interval în care, punând din nou între paranteze obligațiile universitare, se lasă absorbit de istoriile personajelor *Noptii de Sânziene* – în permanență preocupate să supraviețuiască „evenimentelor istoriei”⁷⁸. Este

⁷⁷ Mircea Eliade, *Jurnal*, ed. cit., vol. I, p. 247, 249, 250 și urm.

⁷⁸ „În preajma Crăciunului [1952] mă aflu pe de-a întregul cufundat în povestea atâtor personaje zbătându-se să supraviețuiască «evenimentelor istorice». Închis până seara târziu în biroul doctorului Laforgue, scriam exaltat, aproape cu furie, deși uneori mă colegeam tristețea: unul câte unul, o bună parte din eroii romanului meu se pregăteau să-și împlinească destinul, apropiindu-se de moarte. Niciodată n-am simțit mai precis ca în acea iarnă 1953 analogia între moartea inițiativă, adică simbolic-rituală, și suferințele sau evenimentele neașteptate și enigmatice care pregătesc, în universul imaginației literare, moartea unui personaj important.

Arareori îmi îngăduiam să întrerup lucrul pentru câteva ceasuri sau, excepțional, pentru câteva zile – așa cum am făcut-o la sfârșitul lui ianuarie, când Alice și Roger Godel au venit la Paris. În acea iarnă, Alain Guillermou începuse traducerea părții I și Christinel dactilografia manuscrisul pe măsură ce-l corectam. Uneori simțeam amândoi nevoia să evadăm din lumea *Noptii de Sânziene*. Neuitată a rămas acea noapte de februarie, petrecută în noul apartament al soților Virgil Ierunca și Monica Lovinescu, din rue Gassini, ascultând primele discuri dintr-o colecție care, cu trecerea anilor, va deveni uriașă.

și perioada în care, la Paris, izbucnește scandalul generat de apariția romanului *A doua șansă* al lui Constantin Virgil Gheorghiu, scriitor ale cărui poziții antisemite din urmă cu un deceniu devin abia acum cunoscute lumii intelectuale franceze. Temerea lui Eliade, exprimată într-o scrisoare din 20 decembrie 1952 adresată lui Brutus Coste, este că, în acest context și într-un climat de „denunțuri și calomnie”, ar putea fi el însuși afectat de anumite „aluzii ale compatrioților”:

„Aici, la Paris, a izbucnit un nou scandal, din care numele de român va ieși terfelit. Această canalie dementă care este C[onstantin] V[irgil] Gheorghiu [...] a publicat *La seconde chance*. Carte lamentabilă, pe care n-am putut-o citi. Dar care se deschide cu o lungă «Livre des Juifs», în care pe 140 [de] pagini sunt deschise ororile rebeliunii în culori ireale: parcă Buchenwaldul n-ar mai fi nimic față de cruzimile fasciștilor români. Or, Gabriel Marcel a aflat că într-o carte din 1942, *Ard malurile Nistrului*, C. V. Gheorghiu scrisese pagini de un antisemitism dement și îndemnuri la masacrarea evreilor în masă. [...] Textele sunt acum cunoscute de Gabriel Marcel și de presă, scandalul a izbucnit – și iarăși vor vorbi ziarele de antisemitismul din România, de escrocheria autorilor români etc. etc. [...] E probabil că în această atmosferă de denunțuri și calomnie vor reveni iarăși aluziile compatrioților la mine și la Cioran. Ce mi se pare însă exasperant este ca singurul mare succes mondial al unui scriitor român să fie exploatat contra țării. [...]

În pofida acestor tristeți, îmi văd de treabă și lucrez zi și noapte. Vreau să profit de aceste trei luni libere în apartamentul doctorului [René] Laforgue, ca să termin *Noaptea de Sânziene*. Începând de la 20 aprilie, voi fi iar pe drumuri. Am acceptat un curs de două luni la Universitatea din Zürich. Iar vara, o am extrem de «încărcată»⁷⁹.

Într-o însemnare de jurnal purtând (în versiunea publicată) mențiunea „Fără dată [1951]”, Eliade face de asemenea referiri la atmosfera pariziană tensionată ideologic și la posibilele calomnii care ar putea afecta receptarea operei sale:

„*La Nuit Bengali* a trecut aproape neobservată, și mă întreb dacă nu e mai bine așa. [...]

Sunt sigur că a intervenit ceva, dar nu știu ce. Probabil vreun denunț la direcția *Le Monde* nu interesează din ce parte (putea veni tot atât de bine de la Legație sau de la vreun «tovarăș de exil»). [...] În acele săptămâni de toamnă târzie, neapariția cronicii lui Marcel Brion echivala cu o catastrofă [...].

După trei luni de lucru intens, la mijlocul lui martie, am întrerupt romanul ca să pot clasa materialele adunate în ultimii ani și începe pregătirea unei noi ediții, corectată și considerabil sporită, a tezei mele despre yoga” (Mircea Eliade, *Memorii*, ed. cit., p. 452).

⁷⁹ Mircea Eliade, *Europa, Asia, America*, ed. cit., vol. III, p. 520 și urm.

Dar acum îmi spun că autorul denunțului i-a făcut, fără să vrea, un mare serviciu. Nu se cuvenea să fiu descoperit ca scriitor, astăzi, printr-un roman scris la douăzeci și cinci de ani. Dacă îmi va fi dat să fiu cunoscut, într-o zi, ca romancier, în Occident, este mult mai firesc să fiu descoperit prin opera mea de maturitate, adică *Noaptea de Sânziene*. Numai o asemenea carte, în cazul că va avea norocul să fie citită de cei o sută-două de lectori și critici a căror opinie o respect, va reuși să salveze, i.e. să dezvăluie semnificațiile tuturor experiențelor românești care au precedat-o⁸⁰.

O scrisoare a autorului din 3 ianuarie 1953 adresată lui Vintilă Horia dezvăluie regăsim aceeași preocupare a lui Eliade față de pericolul ca scriitorii români din exil să fie etichetați în bloc ca antisemiți și aceeași iritare în privința oportunistului și falsului filosemitism al recentului roman al lui Constantin Virgil Gheorghiu, „o canalie dementă care, pentru a vinde încă 10000 de exemplare, e dispus să-și înjure mama”:

„Pe aici, singura noutate «românească» a provocat-o C[onstantin] V[irgil] Gheorghiu. *La Seconde chance* evocă «masacrele evreilor români» în așa fel, încât ai crede că Buchenwald-ul nu e nimic. Dar gazetele au descoperit și publicat pagini violent antisemite din *Ard malurile Nistrului*. Ca să se răscumpere, această canalie a împins filosemitismul până la denigrarea propriei lui patrii. Când mă gândesc că și acest roman va fi tradus în cincisprezece limbi și citit de sute de mii de oameni, mă apucă deznădejdea. Suntem cu adevărat un neam fără noroc. Singurul nostru succes mondial se întoarce asupra noastră. Românii și-au meritat soarta, gândesc oamenii de bună-credință după ce citesc «ororile fasciste» descrise de Gheorghiu. Am multe păcate, dar poate cel mai greu este acela de a fi «descoperit» pe Gheorghiu și de a-l fi ajutat să se «lanseze». Dar cum puteam bănuși că e o canalie dementă care, pentru a vinde încă 10 000 de exemplare, e dispus să-și înjure mama?! Nu l-am văzut de trei ani, am rupt orice raporturi cu el. Dar, în Franța, unde orice succes e efemer, acest specialist al Dramei Umanității în Era Mașinismului e luat în serios...⁸¹»

În scrisoarea din care tocmai am citat, Eliade strecoară și câteva rânduri despre *Noaptea de Sânziene*:

„De curând, am reluat lucrul la roman și, până n-am intrat adânc în «atmosfera» lui, n-am putut face nimic altceva. [...] Am refăcut partea I-a, am suprimat unele pasagii, am mai concentrat. Primul capitol e schimbat radical. Ce-ai făcut cu manuscrisul pe care l-ai citit? L-ai înapoiat Gizei? În primăvară, sper să-ți pot trimite – sau preda *personal* – manuscrisul părții a II-a⁸²».

⁸⁰ Idem, *Jurnal*, ed. cit., vol. I, p. 213 și urm.

⁸¹ Idem, *Europa, Asia, America*, ed. cit., vol. I, p. 459.

⁸² Ibidem, p. 456, 460.

În februarie 1953, Eliade e nemulțumit de faptul că narațiunea *Noptii de Sânziene*, întinsă pe doisprezece ani, nu poate avea densitatea unui roman ca *Idiotul*⁸³, pe care tocmai îl împrumutase de la Virgil Ierunca pentru a-l reciti, romanul lui Dostoievski prilejuindu-i ulterior reflecții despre „importanța hotărâtoare a timpului pentru omul istoric”:

„Uitasem acest amănunt din *Idiotul*: că Mișkin înțelesese importanța hotărâtoare a timpului pentru omul istoric, «omul căzut». Iată ce spune: «*À ce moment... j'ai entrevu le sens de cette singulière expression: il n'y aura plus de temps*». (*Apocalipsa*, Z, 6). «Momentul» era ultima fulgerare conștientă înainte de atacul de epilepsie. E interesant că Dostoievski a înțeles valoarea metafizică (și nu numai extatică) a acestei «clipe» atemporale, a lui *nunc stans* care semnifică eternitatea”⁸⁴.

Un nou impas creator îl constrânge să întrerupă (pentru a câta oară?!) scrisul la roman, potrivit unei însemnări din 22 martie 1953: „Acum o săptămână, văzând că-mi pierd timpul degeaba și că romanul aproape nu mai înaintează deloc, l-am întrerupt și m-am reîntors la *Yoga*”⁸⁵. Totuși, foarte curând, găsește resurse pentru a relua „nefericitul capitol al IV-lea”, la care lucrase „săptămâni întregi” și îl abandonase pentru că „mergea prost și foarte încet”⁸⁶. (Și adaugă: „Spaltmann insistă mereu să nu întrerup romanul, să-l termin cât de curând”).

În aprilie 1953 Eliade pleacă în Elveția, invitat să țină o serie de conferințe la Jung-Institut din Zürich; locuiește la Meilen, la 30 de kilometri de Zürich, în casa unui anume doctor Riklin, „de curând construită, pe o colină, în marginea pădurii” – climat propice scrisului, drept pentru care, spre sfârșitul lunii, revine la *Noaptea de Sânziene*, liber să se ocupe de literatură în afara zilelor de curs la Institut și a întâlnirilor cu C.G. Jung și cu alți confrăți:

⁸³ „La Virgil și Monica, în noua locuință, rue Cassini. [...] Împrumut de la ei *Idiotul*. De câteva zile, mare dor să-l recitesc. L-am recitit ultima pară în mai 1938. Seara îl încep – și reflectez la romanul meu. Ce inspirație nefericită am avut să distribui acțiunea pe 12 ani! Mi-am ridicat o sumă de probleme insolubile, în primul rând cea a «trecerii timpului». Aș vrea odată să-l termin, ca să mă pot apuca de un alt roman cu subiectul limitat în timp: câteva zile sau câteva săptămâni. Numai așa aș putea da densitatea pe care simt că o merită orice acțiune cu adevărat «epică»” (Mircea Eliade, *Jurnal*, ed. cit., I, p. 252 – însemnare din 22 februarie 1953).

⁸⁴ Ibidem, p. 253, însemnare din 4 martie 1953.

⁸⁵ Ibidem.

⁸⁶ Ibidem, p. 253 și urm., însemnare din 27 martie 1953.

„În câteva săptămâni am scris două capitole din roman. Și pentru că, după luna petrecută la Meilen, dispuneam de încă cinci, șase săptămâni de vacanță la «Casa Gabriella», îmi spuneam că aș putea încheia *Noaptea de Sânziene* în cursul anului. Dar, ca de obicei, interveneau mereu obligații neprevăzute”⁸⁷.

Pe 6 aprilie 1953, cu două săptămâni înaintea plecării, scrie în jurnal:

„Am încheiat azi dimineață capitolul al IV-lea. Îmi mai rămân de scris trei capitole ca să sfârșesc romanul. Nu știu când le voi scrie. În două săptămâni sunt la Zürich, și până atunci trebuie să-mi pregătesc cursul pentru Jung-Institut, și să scriu alte nenumărate articole și cronici. De-abia la Ascona, pe la sfârșitul lui mai, voi redeveni liber pentru patru săptămâni”⁸⁸.

Într-o scrisoare din 28 aprilie 1953, Eliade i se confesează lui Vintilă Horia:

„Sunt, din nenorocire, extrem de ocupat până la terminarea cursului; altminteri, aș fi continuat *Noaptea de Sânziene*. Mai am încă vreo 120-150 pagini de scris, și îți închipui cât sunt de nerăbdător să-ți cunosc părerea și asupra acestei a doua părți. Pe la 25 mai, vom fi la Ascona, Lago Maggiore, pentru o lună încheiată! Sper să pot termina acolo acest roman început nici nu mai știu când...”⁸⁹.

De la Madrid, Vintilă Horia îi va răspunde pe 5 mai 1953: „Când îmi trimiți romanul? Mă gândesc mereu la el și vreau să-i cunosc sfârșitul”⁹⁰; îndemn reluat și într-o scrisoare din 22 septembrie 1953: „Aștept de asemenea, cu mare nerăbdare, partea ultimă a romanului care va da exilului nostru intelectual o nouă îndrumare, după crepusculul lui Gheorghiu”⁹¹. Instalat la Meilen, Eliade lucrează la un singur capitol, al cincilea, pe care însă nu reușește să îl încheie. Îl începe „aproape «inspirat»” pe 1 mai 1953, dar o telegramă care îi solicita finalizarea de urgență a textului unei conferințe îl scoate din starea de grație⁹². Totuși, patru zile mai târziu, notează cu oarecare satisfacție că a scris în jur de douăsprezece pagini, dar „nu o versiune definitivă, căci am sărit peste descrieri, am schițat doar articulațiile

⁸⁷ Mircea Eliade, *Memorii*, ed. cit., p. 453.

⁸⁸ Idem, *Jurnal*, ed. cit. vol. I, p. 254.

⁸⁹ Idem, *Europa, Asia, America*, ed. cit., vol. I, p. 461.

⁹⁰ *Mircea Eliade și corespondenții săi*, ed. îngrijită de Mircea Handoca, Editura Criterion, București, 1999, vol. II, p. 228).

⁹¹ Ibidem, p. 229.

⁹² Mircea Eliade, *Jurnal*, ed. cit., vol. I, p. 256.

între scene etc., mulțumindu-mă să scriu esențialul” – satisfacția e legată de presimțirea că acest capitol „va avea un tempo drăcesc”⁹³. În ziua următoare, jurnalul contabilizează încă opt pagini și un regret: acela de a nu avea la dispoziție „o săptămână liberă, fără cursul de la Institut, fără întâlniri cu jungieni, fără lecturi...”⁹⁴. Pe 8 mai nu mai poate lucra la roman pentru că „discuțiile cu Jung m-au smuls iar din universul literar”⁹⁵; timpul „pierdut” cu discuțiile academice e recuperat însă în zilele următoare:

„Ieri ca și alaltăieri, am scris foarte bine. Sunt la pagina 42, aproape două treimi din capitol. Dar nu îndrăznesc, încă, să-l recitesc. Vreau să termin capitolul, apoi să încep corectura, transcrierea. Încerc și acest nou «sistem» – de a înainta fără a privi ce las în urmă, chit că va trebui să refac în întregime anumite pasagii”⁹⁶.

Ajuns, pe 20 mai 1953, din nou la Ascona, la Casa Gabriella, Eliade scrie într-o „«atmosferă» pasionantă – cu discuții despre alchimie și gnoză, printre dosarele arhivei «Eranos»” – cum notează în jurnal și, în termeni similari, în *Memorii*:

„De la 20 mai la 29 iunie am locuit la «Casa Gabriella». Cu toate ispitele (mai ales cărțile pe care le așeza Olga, în fiecare dimineață, pe masa mea de lucru: volume despre alchimie și mistică, sau publicațiile lui Heinrich Zimmer, alături de romane «oculte», polițiste sau de spionaj), cu toate aceste ispite, am putut scrie destul de bine. N-am întrerupt romanul decât ca să pregătesc conferința pentru Clubul Psihologic de la Zürich și să redactez articolul promis lui Jean Paulhan”⁹⁷.

Revigorat și de o scrisoare a lui Spaltmann, căruia „i-a plăcut foarte mult capitolul al IV-lea. Îl găsește cel mai reușit din partea a doua”⁹⁸, încheie pe 26 mai acest problematic capitol al V-lea (dedicat lui Bibicescu). Pe 1 iunie începe capitolul al VI-lea, din care scrie doar două pagini, declarându-se „numai pe jumătate mulțumit”: „Cât de «inspirat» eram săptămâna trecută!... Dar poate gustul acesta de literatură era, de fapt, consecința plictisii mele de a merge la Zürich și a ține conferința la Clubul Psihologic”⁹⁹. Acest nou capitol „înaintează anevoie” – notează autorul pe 9 iunie – „nu numai

⁹³ Ibidem, însemnare din 5 mai 1953.

⁹⁴ Ibidem, p. 257 – notație din 6 mai 1953.

⁹⁵ Ibidem.

⁹⁶ Ibidem, p. 258, însemnare din 11 mai 1953.

⁹⁷ Mircea Eliade, *Memorii*, ed. cit., p. 254 și urm.

⁹⁸ Idem, *Jurnal*, ed. cit., vol. I, p. 260 – însemnare din 23 mai 1953.

⁹⁹ Ibidem, p. 261.

pentru că «inspirația» șchiopătează, dar și datorită scrisorilor și veștilor pe care le primesc¹⁰⁰, în următoarele două săptămâni romanul avansând „destul de greu”, dar, conform autorului, mulțumitor¹⁰¹.

O notație din 25 iunie 1953 marchează începutul unui interval (destul de lung) de abandon: „Am întrerupt romanul și m-am apucat de articolul pentru *La Nouvelle NRF: Les Mythes du monde moderne*. Jean Paulhan mi-a scris două scrisori, insistând să i-l trimit cât de curând¹⁰². Timp de un an, până în iunie 1954, romanul este pus între paranteze. Jurnalul nu mai înregistrează, până atunci, nicio notație despre *Noaptea de Sânziene*, iar în *Memorii* această lungă perioadă (de un an!) este astfel rezumată:

„După reîntoarcerea noastră la Paris, către mijlocul lui septembrie [1953], a urmat o perioadă agitată, care s-a prelungit până în primăvară. Am fost nevoiți să locuim când în rue de la Tour, când la prieteni în rue de Boulainvilliers, când în rue Duhesme. Lucram cu mare efort, și pe unde apucam. (În toamna aceea am încercat, pentru întâia oară la Paris, să scriu într-o cafenea de cartier.) [...]

S-ar fi spus că toate crizele și dificultățile urmăresc același scop: să amâne încheierea romanului. După socoteala mea, mai aveam de scris 50-60 de pagini, dar mi-era peste puțină să încep lucrul. [...]

Deocamdată, îmi era peste puțină să mă reîntorc la roman. Dimpotrivă, eram tot mai pasionat de noua versiune a monografiei despre yoga¹⁰³.

Penultimul capitol (al șaselea din partea a doua a romanului), început în vara lui 1953, este reluat, deci, un an mai târziu, autorul luptând acum „cu o neînțeleasă tristețe, cu o mare, adâncă oboseală¹⁰⁴; în paralel, Guillerrou traduce, în timp de Christinel Eliade dactilografiază atât capitolele deja finalizate și corectate, cât și pe cele traduse¹⁰⁵. Punctul culminant al lungului proces de scriere a acestui roman în permanență recitit și modificat îl constituie cele două luni petrecute în vara lui 1954 la Casa Gabriella de la Ascona:

„Am regăsit cu emoție grădina [...] și camera și terasa noastră din fața lacului. Chiar de a doua zi am reluat manuscrisul *Noptii de Sânziene*. Începusem mai de

¹⁰⁰ Ibidem, p. 262.

¹⁰¹ Ibidem, p. 263 – însemnare din 18 iunie 1953.

¹⁰² Ibidem.

¹⁰³ Mircea Eliade, *Memorii*, ed. cit., p. 455-456.

¹⁰⁴ Idem, *Jurnal*, ed. cit., vol. I, p. 268.

¹⁰⁵ „Guillerrou a sfârșit traducerea părții întâi, și Christinel bate la mașină zi și noapte, în odaia din fund. Ne îngrozim amândoi cât va ieși de mare romanul. Cine îl va citi? Cine îl va cumpăra?...” (Mircea Eliade, *Jurnal*, ed. cit., vol. I, p. 268, însemnare datată iunie 1954).

mult ultimul capitol, dar înaintam anevoie, șovăind. [...] Îmi închipuisem că Ștefan și Ileana se vor reîntâlni la Royaumont, după 12 ani de la prima lor întâlnire în pădurea din marginea Bucureștiului. [...] «Căutarea» lui Ștefan o omologasem unei *quête* inițiatice. Regăsirea Ilenei echivala finalului unei inițieri. «Or, astăzi», notam la 26 iunie, «am înțeles că e vorba de altceva». Căutarea lui Ștefan era, de fapt, căutarea Morții¹⁰⁶.

Însemnarea de jurnal la care se referă Eliade – amplă, cu o notă de dramatism – indică o ultimă răscruce a autorului (ultimele ezitări și deliberări) înainte de a hotărî ce cale vor urma personajele:

„Când, acum cinci ani, am început să scriu *Noaptea de Sânziene*, nu știam aproape nimic altceva în afară de sfârșit. Știam că, după doisprezece ani, Ștefan va reîntâlni pe Ileana, tot într-o pădure, și că va recunoaște mașina care (i se păruse lui) dispăruse sau ar fi trebuit să dispară în pădurea de la Băneasa, în noaptea de Sânziene 1936. [...] Până în ultimul timp, chiar după ce am început să scriu capitolul final și mă apropiam de întâlnirea din pădurea de la Royaumont, am crezut că reîntâlnirea va însemna, și pentru unul și pentru celălalt, începutul unei «Vieți Noi» (*renovatio*). «Căutarea» lui Ștefan o omologasem unei *Quest* inițiatice. [...] Or, astăzi am înțeles că e vorba de altceva: Ștefan era obsedat de «mașina care trebuia să dispară la miezul nopții», mașina cu care «ar fi trebuit să vină Ileana», în 1936, la Băneasa. Mai mult decât iubirea neînțeleasă pentru Ileana (neînțeleasă, pentru că el continua să fie îndrăgostit de Ioana), ceea ce pare straniu în întâlnirea de la Băneasa e obsesia mașinii. Or, totul se explică dacă mașina Ilenei – reală la Royaumont, doisprezece ani mai târziu – va fi leagănul morții lor. [...] Mașinile au o funcție arhetipală în roman, și cititorul avertizat va observa curând că de câte ori apare imaginea unei mașini, se întâmplă o «rupere de nivel» și destinele se decid sau devin perceptibile. Symbolismul Morții mi se impune scriind ultimul capitol. Nu știu, încă, dacă vor muri amândoi, într-un accident, în acea noapte – deși finalul acesta ar fi singurul plauzibil. Ștefan «a rezolvat toate tainele» (dna Zissu, Partenie etc.) [...]. Dar s-ar putea ca, în ultimul moment, să mi se impună o altă soluție, nu știu nici eu care. Pentru că symbolismul Morții îngăduie *orice*: extincție sau regenerare, un adevărat *incipit vita nova*. Voi vedea¹⁰⁷.

Pe 7 iulie 1954, conform jurnalului, Eliade încheie *Noaptea de Sânziene*, „luptând nu numai cu tristețea, dar cu o opresiune aproape fizică”

„Azi, la 11, 35 dimineața, am terminat de scris și de transcris ultima pagină. Romanul e sfârșit. [...]”

¹⁰⁶ Idem, *Memorii*, ed. cit., p. 457.

¹⁰⁷ Idem, *Jurnal*, ed. cit., vol. I, p. 269-271.

Am scris într-o tensiune continuă – și parcă vremea reflecta furtuna mea lăuntrică, pentru că au fost tot timpul trăsnete și vijelii, urmate de ploi repezi, reci, de toamnă. Nu izbutesc să mă bucur că am încheiat această carte”¹⁰⁸.

După o ultimă, lectură, în toamna lui 1954, Eliade se poate considera din nou „liber”:

„Toamna, ne-am instalat la Val d’Or, în apartamentul pe care ni-l pusese la dispoziție Alice și dr. Roger Godel. [...]

După ce-am recitat încă o dată romanul, uneori entuziasmat, alteori melancolic, luptându-mă cu tristețea, m-am trezit alt om. Pentru întâia oară în ultimii cinci ani, mă simțeam «liber»”¹⁰⁹.

Încheierea *Noptii de Sânziene* înseamnă, pentru autor, „ieșirea din labirint”.

Bibliografie

- Eliade, Mircea, *Memorii. 1907-1960*, ediția a II-a revăzută și îngrijită de Mircea Handoca, Editura Humanitas, București, 1997.
- Eliade, Mircea, *Jurnal*, vol. I și II, ediție îngrijită de Mircea Handoca, ed. a II-a, Editura Humanitas, București, 2004.
- Eliade, Mircea, *Europa, Asia, America... Corespondență*, cuvânt înainte și îngrijirea ediției de Mircea Handoca, vol. I-III, Editura Humanitas, București, 1999, 2004.
- Eliade, Mircea, *Încercarea labirintului*, convorbiri cu Claude-Henri Roquet, traducere din franceză de Doina Cornea, ediția a II-a, Editura Humanitas, București, 2007.
- Handoca, Mircea (ed.), *Mircea Eliade și corespondenții săi*, vol. II, Editura Criterion, București, 1999.
- Horia, Vintilă, *Jurnal de sfârșit de ciclu. 1987-1989. Note despre exilul lui Dumnezeu*, traducere din limba franceză de Doina Jela, prefață de Cristian Bădiliță, Editura Vremea, București, 2018.
- Ierunca, Virgil, *Trecut-au anii... Fragmente de jurnal, întâmpinări și accente, scrisori nepierdute*, Editura Humanitas, București, ediția a II-a, 2023.
- Lovinescu, Monica, *Întrevederi cu Mircea Eliade, Eugen Ionescu, Ștefan Lupașcu și Grigore Cugler*, Editura Cartea Românească, București, 1992.

¹⁰⁸ Ibidem, p. 171.

¹⁰⁹ Mircea Eliade, *Memorii*, ed. cit., p. 458 și urm.

ABSTRACT: Among Mircea Eliade's novels, *The Forbidden Forest* is his most elaborately crafted work, composed and extensively rewritten over five years (1949–1954). Developed from an unfinished manuscript, *Apocalips* (from the "Portuguese period"), it becomes a panoramic, multilayered novel, entailing a marked shift in both narrative strategy and the author's usual working rhythm. Whereas earlier novels (from *Isabel* and the *Devil's Waters* or *Maitreyi* to *Return from Paradise*, *The Huligans*, or *Marriage in Heaven*) were, by Eliade's own account, written spontaneously in brief, intensive bursts, *The Forbidden Forest* was produced slowly and laboriously, in a syncopated rhythm punctuated by crises that prompted sometimes radical solutions, including the restructuring of large sections or even of an entire volume. This article reconstructs, step by step, the prolonged and intricate genesis of the novel by systematically examining detailed testimony in Eliade's diary, memoirs, correspondence, and interviews. It establishes a precise chronology of the "adventure" of writing *The Forbidden Forest*, mapping the successive stages of a highly sinuous creative process; a subsequent article will correlate these findings with insights from a close reading of the manuscript.

KEYWORDS: creative process, novelistic construction, authenticity, *Apocalips*, Balzacian model.